

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Maria Norrman

Grovt rattfylleri
- en analys utifrån likhets-,
proportionalitets- och
ekvivalensprinciperna

Examensarbete
20 poäng

Universitetslektor Helén Örnemark- Hansen

Straffrätt

VT 2002

Innehåll

FÖRKORTNINGAR	5
SAMMANFATTNING	6
1 INLEDNING	8
1.1 Frågeställning och syfte	9
1.2 Disposition	10
1.3 Metod och material	11
1.4 Avgränsningar	12
2 STRAFFSYSTEMETS GRUNDPRINCIPER	13
2.1 Likhetsprincipen	13
2.2 Proportionalitets- och ekvivalensprinciperna	15
3 BEHANDLINGSIDEOLOGIN, NYKLASSICISMEN OCH UTVECKLINGEN AV DET MODERNA PÅFÖLJDSSYSTEMET	17
3.1 Behandlingsideologin	17
3.2 Nyklassicismen	19
3.3 1989 års påföljdssystem	20
3.3.1 BRÅ- rapport 1977:7	20
3.3.2 SOU 1986: 13-15	22
3.3.3 Prop 1987/88:120	22
3.4 1999 års påföljsreform	24
3.5 Sammanfattande kommentarer	25
4 BROTTET GROVT RATTFYLLERI	27
4.1 Historik	27
4.2 1994 års lagändring	29
4.3 Lagens utformning	30
4.4 Sammanfattande kommentarer	33
5 PÅFÖLJSBEDÖMNINGEN VID GROVT RATTFYLLERI	35

5.1	Påföljdsbestämningen	35
5.1.1	Straffvärdet	35
5.1.2	Straffmätning	37
5.2	Påföljdernas inbördes rangordning	39
5.3	Val av påföljd	40
5.3.1	Artbrottsinstitutet	40
5.4	Påföljderna för brottet grovt rattfylleri	45
5.4.1	Böter	45
5.4.2	Fängelse	45
5.4.3	Villkorlig dom och skyddstillsyn	47
5.4.4	Samhällstjänst	48
5.4.5	Kontraktsvård	50
5.4.6	Överlämnande till särskild vård	51
5.4.7	Övriga sanktioner	51
5.5	Det differentierade påföljdssystemet	52
5.6	Sammanfattande kommentarer	54
6	FORSKNING OCH STATISTIK	55
6.1	Allmän statistik	55
6.2	Tidigare forskning	56
6.3	"Icke relevanta faktorer"	58
6.3.1	Skillnaden mellan kvinnor och män	59
6.3.2	Offentlig försvarare	60
6.3.3	Personutredning	62
6.4	Sammanfattande kommentarer	63
7	EN JÄMFÖRELSE MELLAN GROVT RATTFYLLERI OCH MENED; ETT ANNAT ARTBROTT	65
7.1	Mened	65
7.2	Jämförelsen	67
8	ANALYS OCH SLUTSATSER	69
8.1	Lagstiftningsnivån	69
8.2	Tillämpningsnivån	72
8.3	Till sist	75
LITTERATURFÖRTECKNING		76
	Offentligt tryck	76
	Böcker	76
	Övrigt	78
	Rättsfall	78

Förkortningar

BRÅ	Brottsförebyggande rådet
Dir	Direktiv
FSK	Fängelsestraffskommittén
LPT	Lagen (1991:1128) om psykiatrisk tvångsvård
LRV	Lagen (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård
LVM	Lagen (1988:870) om vård av missbrukare i vissa fall
LVU	Lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga
MHF	Motorförarnas helnykteristförbund
RSK	Riksdagsskrivelse
SoL	Socialtjänstlagen

Sammanfattning

Frågeställningen för denna uppsats är huruvida lagstiftningen om grovt rattfylleri och påföljderna liksom tillämpningen av lagstiftningen kan anses förenliga med likhets-, proportionalitets-, och ekvivalensprinciperna. Normalpåföljden är fängelse, men en rad alternativa påföljder, påföljdskombinationer, och föreskrifter som dessa kan förenas med aktualiseras också. Därför är det intressant att kontrollera huruvida de tre principerna efterlevs.

I kapitel 2 redogör jag närmare för principerna. Likhetsprincipen innebär, enkelt uttryckt, att alla ska behandlas lika. Som ett utflöde av denna princip gäller ekvivalensprincipen specifikt vid val av påföljd. Proportionalitetsprincipen innebär att påföljden ska bestämmas utifrån brottets straffvärde. Som framgår fr a av kapitel 2 är principerna inte absoluta och man talar bl a om relativ proportionalitet.

I kapitel 3 redogör jag för behandlingsideologin och nyklassicismen som länge har varit de två dominerande straffrättsideologierna. Behandlingsideologin förespråkar mer individuellt anpassade påföljder, medan nyklassicismen är mer inriktad på allmänt moralbildande effekter. Nyklassicismen lägger mer vikt vid principerna och ger dessa en striktare tolkning än behandlingsideologin. Av kapitel 3 framgår även att ideologierna påverkat lagstiftaren i varierande grad de senaste decennierna.

Kapitel 4 innehåller en närmare beskrivning av grovt rattfylleri. Brottet regleras i 4 a § TBL. Denna paragraf stadgar att den som för ett fordon med minst 1,0 promille alkohol i blodet ska dömas för grovt rattfylleri i normalfallet. Vidare ska man dömas för samma brott om man annars varit avsevärt påverkad av alkohol eller annat medel, eller fört fordonet på ett sådant sätt att det inneburit en påtaglig fara för trafiksäkerheten. Det dominerande i rättstillämpningen är att man döms om man har 1,0 promille eller mer i blodet. De andra alternativen har getts begränsat utrymme, vilket bl a är en följd av HD:s restriktiva praxis. I kapitlet ger jag även en historisk tillbakablick som visar att relevant lagstiftning ändrats ett flertal gånger.

I det femte kapitlet redogör jag för de olika påföljder som aktualiseras vid grovt rattfylleri. Vidare redogör jag för den rangordning som råder mellan olika påföljder. De påföljder som dominerar är fängelse samt de alternativa påföljderna skyddstillsyn och villkorlig dom. Under 1990-talet skedde ett antal reformer. En viktig nyhet var bl a att först skyddstillsyn och senare villkorlig dom kunde kombineras med samhällstjänst. Dessutom kan skyddstillsyn kombineras med en mängd ytterligare föreskrifter. En mycket ingripande föreskrift är den om kontraktsvård. Kapitlet innefattar även en ingående redogörelse för den debatt som förts om artbrottsinstitutet och det differentierade påföljdssystemet. Dessa problem är centrala utifrån den ovan

redovisade frågeställningen och det är tydligt att båda problemen oroar de som deltagit i debatten, om än i varierande grad.

Kapitel 6 beskriver intressant forskning och statistik som antyder att det finns påtagliga skillnader i rättstillämpningen beroende på kön, om försvarare har förordnats och om rätten inhämtat yttrande från frivården. Dessa och andra, enligt Hans Klettes terminologi, rättsligt icke relevanta faktorer synes påverka påföljdsbedömningen och det innebär i så fall ett åsidosättande av de principer som detta arbete handlar om. Som framskymtar i kapitlet finns dock rättsligt relevanta faktorer som åtminstone delvis kan förklara befintliga skillnader. Vissa förklaringar kan man t ex finna i 21 kap 3 a § RB som reglerar under vilka omständigheter offentlig försvarare ska förordnas.

I det näst sista kapitlet, det sjunde, beskriver jag mened och jämför detta brott med grovt rattfylleri. Jämförelsen ger bl a vid handen att båda brotten visserligen är artbrott, men att alternativa påföljder är betydligt vanligare vid grovt rattfylleri av olika skäl.

De slutsatser jag drar av vad som redovisats tidigare i uppsatsen framgår uteslutande av det åttonde och sista kapitlet. Beträffande lagstiftningsnivån konstaterar jag att artbrottsinstitutet inte är alldeles enkelt att förena med principerna. Dessutom framhåller jag i mina slutsatser att det differentierade påföljdssystemet är ett problem, liksom lagstiftarens upprepade reformer och ändrade riktlinjer. Vad gäller tillämpningsnivån konstaterar jag att det finns skillnader och att vissa av dessa svårligen kan förklaras med rättsligt relevanta faktorer. Emellertid menar jag att domstolarna synes klara ryckigheten och det komplexa påföljdssystemet ganska väl. Dessutom konstaterar jag att skillnaderna torde ha minskat under de senaste två decennierna. Vad som måste hållas i minnet är dock att svaret på arbetets frågeställning bl a är beroende av vilken av de två straffrättsideologierna man ansluter sig till.

1 Inledning

Rattfylleri ökar i Sverige och är omdiskuterat i den allmänna debatten. Bland annat har man i tidningarna kunnat läsa rubriker som *Kvinnor får lägre straff för rattfylla*, *Färre får fängelse för rattfylla*, *Polis dömer ut fotbojor för rattfyllerister* och *Domstolar uppmuntrar rattfulla*.¹ Oftast är det de, enligt den allmänna opinionen, alltför milda påföljderna vid grovt rattfylleri som ifrågasätts. En fråga som ställs i den allmänna debatten är även hur det kommer sig att domstolarna har möjlighet att döma människor till olika påföljder trots att de begått samma brott. Idén att skriva den här uppsatsen fick jag från en rapport som Motorförarnas Helykteristförbund (MHF) publicerade i början av år 2002². Rapporten behandlade grovt rattfylleri och påföljder för brottet mellan 1996 och 2000. Bland annat gjordes en jämförelse mellan påföljderna för kvinnor respektive män, vilken visade att kvinnor döms till något mildare påföljder än män. Rapporten kommer att redovisas i kapitel sex. Vidare har framkommit att andra intressanta skillnader finns i rättstillämpningen.

Det svenska påföljdssystemet bygger på grundprinciperna om likhet inför lagen, proportionalitet och ekvivalens. Likhetsprincipen innebär att alla människor ska behandlas lika. Som ett utflöde av denna princip gäller specifikt för val av påföljd ekvivalensprincipen som innebär att brott med samma straffvärde förtjänar lika straff. Att påföljden skall bestämmas utifrån brottets straffvärde följer av proportionalitetsprincipen.

Principerna har fr a vuxit fram från det nyklassicistiska sättet att förhålla sig till brott och straff där idén att lika brott ska bestraffas lika alltid har varit övergripande. Den motsatta ideologin är behandlingsideologin vars förespråkare menar att brottslingen ska sättas i centrum. Bland annat ska den brottsliges bakgrund, sociala förhållanden och psykiska status vara avgörande för bedömningen i det enskilda fallet. Behandlingsideologins strävan är att den enskilde ska behandlas i syfte att förhindra nya brott och att behandlingen ska anpassas utifrån den enskildes behov. Behandlingsideologin är på så sätt mer individualpreventivt inriktad än nyklassicismen. Båda ideologierna har haft inflytande på den moderna straffrätten.

Genom ett flertal reformer har domstolarna getts möjligheter till flera påföljdsalternativ än tidigare. Den senaste reformen 1999 innebär att domstolarna numera kan ta större hänsyn till den tilltalades personliga situation och lämpligheten att döma den enskilde till en viss påföljd. Det så kallade differentierade påföljdssystemet innebär att nyklassicismen med dess

¹ Svenska Dagbladet den 20 februari, 21 februari, 16 mars och 8 augusti 2002.

² Agge, Maria; Folkesson, Christer och Sjöström, Lars Olov, *Vem bryr sig? -Rattfylleriets omfattning och konsekvenser. En rapport om rattfylleribrott och straffpåföljder i Sverige 1996-2000*, Motorförarnas Helykteristförbund 2002.

utarbetade principer och behandlingsideologin i viss mån åter ställs i ett motsatsförhållande till varandra. Trots detta ambivalenta förhållande är principerna om likheten inför lagen, proportionalitet och ekvivalens fortfarande grundläggande i det svenska påföljdssystemet. Svårigheterna att upprätthålla dessa principer torde dock bli mer påtagliga i ett differentierat påföljdssystem. En annan svårighet som har uppmärksammats i debatten är artbrottsinstitutet som gör att grovt rattfylleri ofta får sonas med fängelse fastän straffvärdet anses relativt lågt.

1.1 Frågeställning och syfte

Ovan har jag gett en allmän bakgrund som visar att grovt rattfylleri är omdebatterat. I föreliggande arbete väljer jag att analysera grovt rattfylleri och påföljderna för brottet utifrån ovan nämnda principer. Frågeställningen för denna uppsats är därför följande:

- Kan lagstiftningen om grovt rattfylleri och påföljderna för brottet liksom tillämpningen av lagstiftningen anses förenliga med likhets-, proportionalitets- och ekvivalensprinciperna?

Denna frågeställning väljer jag eftersom de tre principerna är grundläggande och, menar jag, viktiga att hålla sig till, samtidigt som jag inser att även andra intressen måste få göra sig gällande. Jag utgår från grovt rattfylleri eftersom detta brott är både utbrett och omdebatterat. Ännu viktigare är emellertid att grovt rattfylleri aktualiserar de flesta påföljder som det komplexa påföljdssystemet tillhandahåller och att brottet betraktas som ett artbrott.

Frågeställningen är inte okomplicerad och kan analyseras utifrån ett flertal perspektiv. Som framgår av ordalydelsen kommer min granskning att omfatta såväl lagstiftnings- som tillämpningsnivån eftersom dessa nivåer inte kan ses frikopplade från varandra. För att få en bild av efterlevnaden av principerna måste man undersöka dagens komplicerade påföljdssystem och det omdebatterade artbrottsinstitutet. Vidare är det av intresse att utreda hur domstolarna använder systemet i praktiken och huruvida man kan hitta skillnader som beror på okunskap, könsskillnader eller andra rättsligt icke relevanta faktorer. Anledning finns även att gå in på betydelsen av att lagstiftningen ändras med jämna mellanrum. Bland annat av detta följer att historiska återblickar måste göras. Samtidigt måste man ha klart för sig att svaret blir beroende av om man ansluter sig till nyklassicismen eller behandlingsideologin. Därför är det av vikt att redogöra för de båda ideologierna.

1.2 Disposition

Efter detta inledande kapitel följer det andra kapitlet som, naturligt nog, beskriver likhets-, proportionalitets- och ekvivalensprinciperna. Genom kapitlet strävar jag efter att mer ingående ge en förklaring till hur principerna verkar inom det straffrättsliga systemet och i förhållande till varandra.

I kapitel 3 kommer jag kort att redogöra för behandlingsideologin och för nyklassicismen som anses vara påföljdssystemets ideologiska grundpelare. Syftet med detta är att ge en bild av de ideologier och tankar som påföljdssystemet vilar på. Dessa filosofier har sina rötter så långt tillbaka som till 1800-talet och därför bedömer jag att viss historik är nödvändig för helhetens skull. I kapitlet går jag även igenom hur lagstiftaren har omkonstruerat påföljdssystemet i takt med att de båda dominerande ideologiernas inflytande har ökat eller minskat. Den redogörelsen syftar till att åskådliggöra hur de olika idéerna har fått påverka lagstiftningen och till att ge en mer komplett bild av grunden till påföljdssystemet idag.

I det fjärde kapitlet beskriver jag brottet grovt rattfylleri. Kapitlet innefattar även en historisk tillbakablick eftersom en sådan kan ge ökad förståelse för dagens lagstiftning. Av intresse är dessutom att historiken visar att lagstiftningen har ändrats ett flertal gånger vilket i sig kan leda till problem med att upprätthålla principerna. I kapitlet redogör jag även för aktuell praxis.

Därefter, i kapitel 5, redogör jag för olika påföljder, påföljdscombinationer samt föreskrifter som dessa kan kombineras med. Kapitlet innefattar även redogörelse för de omständigheter som beaktas vid påföljdsbedömningen. Inledningsvis är kapitlet mer allmänt hållet men huvudsakligen inriktas det på de specifika frågor som aktualiseras vid grovt rattfylleri. En stor del av kapitlet koncentreras kring debatten om det differentierade påföljdssystemet och artbrottsinstitutet.

I kapitel 6 redogör jag för viss allmän statistik. Därefter följer en redogörelse för tidigare forskning och begreppet "rättsligt icke relevanta faktorer". Kapitlet handlar dock främst om senare forskning och statistik samt beskriver de skillnader som synes finnas i rättstillämpningen. De viktigaste och mest omdebatterade skillnaderna jag redogör för är de som beror på kön, offentlig försvarare och personundersökningar. Kapitlet bygger till stor del på MHF:s rapport.

Inte minst med avseende på den abstrakta nivån är det vettigt att jämföra grovt rattfylleri med ett annat artbrott med någorlunda likartad straffskala samt likartat straff- och artvärde. I kapitel 7 jämför jag därför grovt rattfylleri med mened. Syftet med en sådan jämförelse är att få en bild av brottet ur ett större rättviseperspektiv. Vidare kan jämförelsen eventuellt ge

besked om artvärdets relativitet och att andra faktorer än artvärde påverkar andelen fängelsestraff.

Kapitel 3, 4, 5 och 6 är så pass omfångsrika att jag finner det lämpligt med sammanfattande kommentarer. Däremot anser jag det överflödigt att sammanfatta de betydligt mindre omfångsrika andra och sjunde kapitlen som endast innehåller två delkapitel var.

I det åttonde kapitlet, det sista, framför jag min slutliga analys som anknyter till de tidigare kapitlen. Av kapitlet framgår de slutsatser jag finner att man kan dra av vad som framkommit tidigare i uppsatsen. Det är företrädesvis i det sista kapitlet som mina egna tankar presenteras och det är där jag i möjligaste utsträckning ska besvara uppsatsens frågeställning.

1.3 Metod och material

För att beskriva den lagstiftning som rör grovt rattfylleri och påföljdssystemet använder jag den traditionella juridiska metoden. Detta innebär att diskussionen tar sin utgångspunkt i lagtext, förarbeten, praxis, i förekommande fall doktrin samt övriga rättskällor. Det kan påpekas att det inte finns särskilt mycket skrivet i doktrinen rörande grovt rattfylleri. Den litteratur som finns är främst introducerande. Inte heller finns särskilt många avgöranden från HD, i vart fall inte som rör de nu gällande reglerna för påföljdsval. Emellertid tar jag naturligtvis även tillvara på de spridda artiklar och andra kommentarer som tangerar ämnet för denna uppsats.

Av stor vikt för mitt arbete är även den statistik som presenterades av MHF i den rapport som nämndes ovan liksom viss övrig statistik. Statistiken torde vara ofrånkomlig om man vill utreda huruvida det finns skillnader, vilket i så fall främst är ett problem på tillämpningsnivån men även något som är värt att beakta på lagstiftningsnivån. Vidare finns vissa intressanta idéer och resultat från forskningen. Ett användbart redskap för analys erbjuder t ex Hans Klettes begrepp "rättsligt icke relevanta faktorer" som jag redogör för i kapitel 6.3.

Metoden går även ut på att redogöra för viss historik som bedöms nödvändig. Som redan framskyntat anser jag nämligen att historiken är viktig för att man ska förstå vilka tankar som ligger bakom lagstiftningen samt dagens debatt och idéer. Viktigt är även att se vilka tankar som ligger bakom principernas framväxt. Därför är det av värde att gå in på huvuddragen i de två dominerande straffrättsideologierna. Likaså är förarbetena viktiga för att få djupare insikt om hur principerna är tänkta att verka vid valet av påföljd. Genom det sjunde kapitlet använder jag mig dessutom av en jämförande metod i syfte att sätta in det brott som uppsatsen handlar om i ett bredare sammanhang.

1.4 Avgränsningar

Beträffande principerna finns det inte mycket skrivet i doktrinen. Däremot genomsyras lagstiftningsarbetet generellt av hänsynstagande i förhållande till principerna. Jag har försökt att ta fram det som finns skrivet om principerna. Vidare behandlas ideologierna i ett särskilt kapitel. Min avsikt är att kort presentera ideologiernas ursprung och att redogöra för de huvudsakliga dragen. En uttömmande redogörelse skulle däremot bli alltför omfattande och görs följaktligen inte. Den s k vedergällningsteorin beaktas inte eftersom den allmänt betraktas som förlegad i det moderna påföljdssystemet.

Vidare har jag inte för avsikt att göra en fullgod redogörelse för påföljdssystemet i allmänhet utan inriktar mig främst på vad som gäller beträffande val av påföljd vid grovt rattfylleri. Vidare redogör jag inte för all praxis som finns beträffande grovt rattfylleri utan främst för den som berör nu gällande påföljdssystem. Anledningen är att det är mycket vanskligt att bedöma de tidigare fallens betydelse idag.

MHF:s undersökning grundades på grovt rattfylleri när detta brott var enda brott och tog inte hänsyn till återfall i brott. På grund av denna inriktning analyserar jag varken återfall eller fall där ytterligare brott har begåtts närmare utifrån principerna. Materialet skulle då för övrigt ha blivit allt för svåröverskådligt.

Någon närmare analys av vad som styr påföljdsvalet ifråga om underåriga personer kommer inte att göras. Motiveringen för detta är både att den gruppen är förhållandevis liten samt att förhållandena är säregna och skiljer sig åt kraftigt beroende på t ex om den dömde är närmare 15 än 21 år. Även i övrigt väljer jag bort att jämföra olika kategorier, t ex invandrare och svenskfödda eller skilda socialgrupper. Sådana jämförelser låter sig nämligen inte göras inom ramen för ett examensarbete. Istället har väljer jag att uteslutande koncentrera mig på de båda kategorierna kvinnor och män p g a vad jag anförde ovan. Dessutom är det omöjligt att behandla samtliga de rättsligt icke relevanta faktorer som kan finnas. På sin plats att påpeka är med andra ord att något fullständigt svar på frågeställningen ovan inte kan förväntas.

2 Straffsystemets grundprinciper

Det svenska straffsystemet är uppbyggt utifrån tre grundläggande principer. Principerna om proportionalitet och ekvivalens kan sägas vara sprungna ur den mer övergripande principen om likheten inför lagen. Det kan därför tyckas överflödigt att dela upp kapitlet i flera underrubriker. De skillnader som finns mellan principerna gör det dock nödvändigt att behandla likheten inför lagen för sig för att därefter se till de övriga principernas funktion i påföljdssystemet.

2.1 Likhetsprincipen

I Sveriges grundlag finns allas likhet inför lagen inskriven i 1 kap 2 § RF där det stadgas att den offentliga makten ska utövas med respekt för alla människors lika värde och för den enskilda människans frihet och värdighet. I tredje stycket står även att det allmänna ska verka för att demokratins idéer blir vägledande inom samhällets alla områden och att det allmänna ska tillförsäkra män och kvinnor lika rättigheter samt värna den enskildes privat- och familjeliv. Det viktigaste stadgandet i sammanhanget torde dock vara 1 kap 9 § RF. I paragrafen sägs att domstolar, förvaltningsmyndigheter och andra som fullgör uppgifter inom den offentliga förvaltningen ska beakta allas likhet inför lagen samt iaktta skälighet och opartiskhet.

I förarbetena till 1 kap 9 § RF framgick av departementschefens uttalanden att olika grupper kan särbehandlas genom lagstiftning i de fall då det framstår som rimligt. Däremot finns inget stöd i lagmotiven för att enskilda medborgare får behandlas olika på grund av helt individuella förhållanden som inte kan anses typiska. Motiveras inte den särbehandlande lagstiftningen med att de olika medborgarna tillhör särskilda grupper öppnas möjligheter till en mera godtycklig rättstillämpning.³

Rättviseidén bygger på att lika fall ska behandlas lika. Samtidigt ska varje fall behandlas individuellt utifrån sin egenart. Här finns en viss motsägelse. Kanske kan tyckas att själva lagbrottet ska leda till en viss påföljd i samtliga fall och att lagbrottet i sig är det centrala. Skulle två fall vara att betrakta som rättsligt lika ska även påföljden bli densamma, eller åtminstone lika svår, för personerna som drabbas av påföljden. Av naturliga skäl kan omständigheterna i två likartade fall aldrig vara exakt lika. Här kan uppstå problem för lagstiftaren som måste sätta upp riktlinjer för vilka omständigheter som är av rättslig relevans och som ska beaktas vid val av påföljd. Lösningen vid påföljdsbedömningen kunde vara att den enskilde

³ Heuman Lars, *Rättshjälp och pilotfall*, Skrifter utgivna av Juridiska föreningen i Lund, Nr 48, Lund 1982.

domaren helt mekaniskt tillämpade lagen utifrån det brott som begåtts. Detta skulle dock inte vara särskilt lyckat eftersom den rättviseuppfattning som de flesta människor har, hur tvetydig och mångsidig denna än må vara, bygger på något mer än en sådan juridisk- mekanisk uppfattning. De fall som ska behandlas lika är de som är lika utifrån en bedömning av fallens moraliskt relevanta aspekter.⁴

Likhetsprincipen ska genomsyra lagstiftningen på alla nivåer och innebär att varje avvikelse från den måste framstå som allmänt godtagbar och kunna motiveras utifrån rimliga rättviseargument. Det torde t ex vara allmänt accepterat att en ung persons agerande inte kan straffas lika hårt eftersom den unge inte utvecklat ett moget omdöme. Huvudprincipen måste dock vara att alla ska behandlas lika inför lagen. Lagen måste därför utformas på ett sådant sätt att risken för godtyckliga bedömningar minimeras. Dessutom måste alla ges materiellt lika förutsättningar. Med de påföljdsalternativ som finns idag, som i stort bygger på den enskildes lämplighet, blir detta särskilt viktigt. Till exempel kan sägas att de personutredningar som görs för varje enskild individ måste hålla en viss standard eftersom domstolen stödjer sig på utredningen.⁵

Principen om likhet inför lagen avspeglar sig i en ständig strävan efter enhetlighet och kontinuitet i det straffrättsliga systemet. Att en enhetlig behandling är önskvärd har kommit till uttryck på två sätt i 29 kap 1 § BrB. För det första föreskrivs att straff ska bestämmas inom ramen för den tillämpliga straffskalan. För det andra ska intresset för en enhetlig rättstillämpning beaktas. Innebörden av detta är att domstolarna ska utgå från samma allmänna värderingar som lagstiftaren ger uttryck för samt att bedömningen ska anpassas efter de principer som utformats genom praxis. Enligt lagstiftaren får emellertid inte förglömmas, målsättningen om enhetlighet till trots, att det i praktiken kan föreligga avsevärda svårigheter att jämföra olika konkreta situationer. Departementschefen ser ingen nackdel i att någon fullständig enhetlighet i bedömningen inte kan säkerställas. Vidare framhålls att den svenska rättskulturen i grunden har en levande debatt om de värden som rättsystemet bör bygga på.⁶

I samband med lagändringarna för grovt rattfylleri 1990 och 1994 märktes lagstiftarens strävan att få till stånd en enhetlig lagstiftning tydligt. Dessa reformer kommer att behandlas närmare längre fram i uppsatsen och rör både lagstiftningen och valet av påföljd vid grovt rattfylleri.⁷

⁴ Klette, Hans, *Likheten inför lagen och tingsrätternas påföljdsval vid rattfylleri 1979-82*, Stockholm 1984 s 4. Se även Aubert, *Likhet og rett*, Pax förlag, Oslo 1964.

⁵ Se vidare i kapitel 5.

⁶ Prop 1987/88:120, s 78.

⁷ Se vidare kapitel 4.

2.2 Proportionalitets- och ekvivalensprinciperna

Principerna om proportionalitet och ekvivalens är relevanta i förhållandet mellan brott och straff. Ekvivalensprincipen torde aktualiseras först vid påföljdsbedömningen. Annorlunda uttryckt är därmed ekvivalensprincipen en specifikt straffrättslig variant av likheten inför lagen. Eftersom principerna om proportionalitet och ekvivalens båda är korrelerade till påföljdsbedömningen behandlas dessa i samma delkapitel.

Principerna om proportionalitet och ekvivalens grundas ytterst på tanken om likhet inför lagen och även här är rättviseidén central. Begreppet rättvisa kan delas upp i två delar, det formellt rätta och det materiellt rätta. Det formellt rätta torde vara det övergripande som ska finnas i varje rättssystem och utgör därmed grunden för rättslig likabehandling. Det materiellt rätta överensstämmer med den grundnorm som vid en enskild bedömning kan motiveras på ett rationellt sätt. Rättvisa implicerar att människor behandlas på ett sätt som är rätt. Rättviseargumentet kan förekomma både på kriminaliseringsnivå, vid fastställande av straffskala, och när det görs en bedömning i det enskilda fallet, av det konkreta straffvärdet.⁸

Principerna utgör alltså grunden vid bedömningen av vilken påföljd som ska drabba den brottslige. Likvärdigt abstrakt straffvärde innebär att brottstyper bör ha likartade straffskalor. På samma sätt bör likartade brottsituationer med samma konkreta straffvärde leda till samma straff.⁹ Principerna om proportionalitet och ekvivalens är främst av relevans i förhållandet mellan en gärnings straffvärde och de påföljder som är föreskrivna för brottet.

Straffet ska bestämmas utifrån brottets straffvärde enligt proportionalitetsprincipen. Samtidigt förtjänar brott med samma straffvärde samma bestraffning enligt ekvivalensprincipen. Lika straff för lika brott kan däremot uppfattas som orättvisa eftersom det i ena fallet kan finnas förmildrande omständigheter som inte föreligger i det andra. Avsikten med detta är emellertid inte att enskilda domares värderingar ska vara avgörande. Den absoluta målsättningen bör enligt lagstiftaren vara en så enhetlig behandling som möjligt så att straffnivån för olika brott är oberoende av vilken domare som dömer i det enskilda fallet.¹⁰ Därmed är 29 kap 1 § BrB även av betydelse för ekvivalens- och proportionalitetsprinciperna.

Jareborg och Zila talar om positiva fri- och rättigheter som människor åtnjuter samt om negativa värden som reglerar vissa gärningars straffbarhet. Bedömningar av materiell rättvisa sker utifrån en moralisk aspekt och kräver att det skapas normer för tilldelning och fördelning. Framförallt måste

⁸ Jareborg, Nils och Zila, Josef, *Straffrättens påföljdslära*, Stockholm 2000, s 66 f.

⁹ Nelson, Alvar, *Kriminalpolitik och ingripanden vid brott*, 1988 års upplaga, Göteborg 1988, s 19.

¹⁰ Prop. 1987/88:120, s 78.

normerna kunna motiveras på ett rationellt sätt. Annars upplevs de som orättvisa. Den enskildes handlande bedöms utifrån behov, förmåga, förtjänst och formell likvärdighet. Utgångspunkten enligt författarnas synsätt är den formella likvärdigheten. Resonemanget kan jämföras med påföljdssystemets normer om vilka omständigheter som är förmildrande respektive försvårande. Likaså kan billighetsskäl beaktas i sammanhanget.¹¹

Vidare kan proportionaliteten delas upp i absolut och relativ proportionalitet. Den absoluta proportionaliteten innebär att ett visst straff är direkt knutet till ett visst brott. Som exempel kan nämnas att alla fall av grovt rattfylleri undantagslöst skulle bestraffas med en månads fängelse utan beaktande av andra omständigheter. Relativ proportionalitet innebär, å andra sidan, att ett visst brott förtjänar ett strängare, samma, eller ett lindrigare straff än ett annat brott.¹²

Påföljdsbestämningen ska inte ses som en avvägning mellan allmänpreventiva och individualpreventiva hänsyn i det enskilda fallet. Det är istället straffvärdet som ska bilda utgångspunkten men samtidigt ska hänsyn tas till individuella omständigheter i varje enskilt fall. Det finns många faktorer som påverkar straffvärdet och straffmätningen i det enskilda fallet. Beroende på olika omständigheter kan till synes lika brott tillmätas olika straffvärde och brott med samma straffvärde leda till olika påföljder.¹³

¹¹ Jareborg och Zila, a a, s 66.

¹² Jareborg och Zila, a a, s 68 f.

¹³ Zila Josef, *Specialstraffrätten- en introduktion*, 2:a upplagan, Stockholm 1999, s 39.

3 Behandlingsideologin, nyklassicismen och utvecklingen av det moderna påföljdssystemet

Behandlingsideologin och nyklassicismen är de ideologier som varit mest inflytelserika och som har dominerat debatten under 1900-talet. Ideologierna står i motsats till varandra och har utvecklats från mitten av 1800-talet och framåt. De har i hög grad präglat dagens straffsystem. De principer som beskrivits ovan är produkter av lagstiftarens sätt att resonera utifrån ideologierna. För att förstå principernas funktion i straffsystemet krävs således en viss inblick i ideologierna och dess inverkan på lagstiftningsarbetet. Vidare syftar kapitlet till att förklara den allmänpreventiva aspekt som kommer till uttryck i artbrottsinstitutet.

Eftersom grovt rattfylleri liksom påföljderna för detta brott särskilt beaktas utgör historien en viktig bakgrund till både påföljdsreformen 1989 och reformerna beträffande grovt rattfylleri 1990 och 1994. Kapitlets syfte är inte redogöra ingående för ideologierna eller tankarna som legat bakom reformerna. Istället kommer de huvudsakliga dragen att presenteras i syfte att sätta principerna och artbrottsinstitutet i dess ursprungliga sammanhang.

3.1 Behandlingsideologin

Behandlingsideologin började utvecklas i Italien under 1800-talet av Cesare Lombroso som hävdade att vissa människor var fysiskt förutbestämda att bli kriminella. Dessa tankegångar fick stor spridning och utgjorde utgångspunkt i den sk positiva straffrättsskolan där huvudidén var att behandla brottslingen individuellt istället för att angripa symptomen som yttrade sig i kriminella gärningar. Parallellt utvecklades i norra Europa den moderna skolan med sociologen Franz von Liszt i spetsen. Von Liszts ståndpunkt var att fattiga förhållanden var den främsta grogrunden för brottslighet. Han var kritisk mot de korta fängelsestraffen och förespråkade istället alternativa straff som skulle vara vårdande och individualpreventiva i sin utformning. Von Liszt var t ex den främste förespråkaren för den villkorliga domen.¹⁴

Dessa nya tankegångar nådde även Norden mot slutet på 1800-talet. I Sverige var det i huvudsak Johan C W Thyrén som verkade för den moderna skolans idéer. Den villkorliga domen infördes första gången i Sverige 1906 och Thyrén var den som låg bakom utredningen. Han vidareutvecklade dessa tankar och skrev mellan 1916 och 1933 ett förslag till

¹⁴ Häthén, Christian, *Straffrättsvetenskap och kriminalpolitik*, Lund 1990, s 65 ff.

straffrättsreform. Karl Schlyter tog sedan upp Thyréns arbete och därigenom lades grunden till 1965 års strafflagsreform. Schlyters förslag var särskilt inriktat på att bereda möjligheten till vård i frihet och bli föreslagna införande av skyddstillsyn som ny påföljd för unga människor, missbrukare och psykiskt sjuka.¹⁵ Påföljdssystemet skulle därmed bli mer inriktat på individualprevention. Förslaget kritiserades emellertid hårt av remissinstanserna främst med anledning av att den allmänpreventiva aspekten inte tillgodosågs i tillräcklig omfattning. Den slutliga lagstiftningsprodukten blev därför en kompromiss mellan att domstolen dels skulle ta hänsyn till allmän laglydnad och dels se till den misstänktes behov av vård vid bestämmande av påföljd.¹⁶

Kompromissen kom till uttryck i 1 kap 7 § BrB där det stadgades att rätten vid val av påföljd skulle, med iakttagande av vad som krävdes för att upprätthålla allmän laglydnad, fästa särskilt avseende vid att påföljden skulle vara ägnad att främja den dömdes anpassning i samhället. Följden av att individualprevention och allmänprevention vägdes emot varandra och att den sistnämnda aspekten kom att väga tyngst blev att det utvecklades en praxis där korta fängelsestraff utnyttjades för brott som rattfylleri och liknande brott.¹⁷ Det senare utvecklade artbrottsinstitutet kan sägas vara en följd av den praxis som utvecklades för brott som bestraffades med korta fängelsestraff och anledningen till lagstiftarens idé om fängelsepresumtion för artbrott. Artbrottsinstitutet är alltså en produkt av praxis som funnits länge i det svenska påföljdssystemet.

Proportionalitetsprincipen gällde redan vid införandet av brottsbalken 1965 eftersom en individualpreventiv påföljd i vissa fall kunde bli alltför ingripande i förhållande till det begångna brottet. Böter och fängelse skulle utmätas efter brottets svårhet trots att individualpreventionen utgjorde normen i 1965 års brottsbalk.¹⁸

Tanken bakom behandlingsideologin är alltså att brottslingen ska sättas i centrum. Bland annat skulle den brottslikes bakgrund, sociala förhållanden och psykiska status vara avgörande för bedömningen i det enskilda fallet. Behandlingsideologin kan sägas bygga på tre olika antaganden. Människan är i grunden god och kriminaliteten beror på en felaktig utveckling hos individen. Vidare anses miljön vara en viktig komponent som påverkar individens psykiska hälsa. Förespråkarna för denna inriktning menar att människans beteende är möjligt att förändra och att professionellt utbildad personal kan åstadkomma en sådan förändring.¹⁹

¹⁵ SOU 1956:55, s 426- 427.

¹⁶ Victor, Dag, *Påföljdsbestämningen i ett differentierat påföljdssystem*, SvJT 1999, s 133.

¹⁷ SOU 1986:14, s 416.

¹⁸ Prop 1962:10, s 62 ff.

¹⁹ Sitte, Catharina, *Straffvärdebegreppet - sett utifrån ett behandlingsideologiskt och ett nyklassiskt perspektiv*, JT 1999-2000, s 683.

Beträffande allmänpreventionens avskräckande effekter och förenligheten med behandlingsideologin sägs att behandlingstanken inte förnekar att straffet kan motverka att personer begår brott. Att genomgå en behandling innebär en förlust av frihet och kan därför verka avskräckande. Straffet och behandlingens främsta syfte är att motverka och förhindra att personen återfaller i brott. Enligt behandlingstanken ska straffet dock aldrig vara vedergällande eftersom ett sådant synsätt skulle innebära att gärningsmannen handlade utifrån en fri vilja. En brottsling anses inte frisk och antas därför begå brott av orsaker som inte styrs av hans fria vilja.²⁰

Principerna om proportionalitet och ekvivalens torde inte, som de definieras i dagens mening, vara förenliga med det behandlingsideologiska sättet att resonera.

3.2 Nyklassicismen

Nyklassicismen har sitt ursprung i de tankar som presenterades av Beccarías i skriften "Dei delitti e delle pene" som kom ut 1764. Inspirerad av Voltaires upplysningsfilosofiska tankar kritiserade Beccarías 1700-talets godtyckliga sätt att behandla brottslingar.²¹ Kritiken grundades på idén om samhällsfördraget som innebar att härskaren fick sin makt av folket. Folket skulle i sin tur kunna kräva säkerhet och en rättsligt rättvis behandling. Ur detta resonemang kunde, enligt Beccarías, slutsatsen dras att det endast var lagstiftaren som hade befogenhet att stifta lagar. Dessa skulle vara nedskrivna och tillämpas av domstolarna. Tillvägagångssättet skulle leda till en mer förutsägbar och enhetlig rättstillämpning. I Beccarías skrift kan de första grundtankarna beträffande principerna om legalitet, proportionalitet och ekvivalens spåras. Idéerna utvecklades senare under 1800-talet av Anselm von Feuerbach och C J A Mittelmeier. Deras idéer sammanfattas idag med begreppet den klassiska skolan. Det är denna skola som nyklassicismen i sin tur är grundad på.²²

I Norden debatterades nyklassicismen i kriminalpolitiska sammanhang under 1970-talet. I enlighet med Beccarías tankar skulle straffet vara ett rättvist sätt att sona brottet. Vidare skulle konkreta handlingar och underlåtelser stå i centrum för straffsystemet som därmed skulle vara gärningsorienterat. Vidare skulle gärningsmannen individuella skuld vara grundförutsättningen för bestraffning.²³ I Sverige blev införandet av brottsbalken 1965 startpunkten för denna ideologiska debatt som tog sikte på den individualpreventiva grund som straffsystemet vilade på. Kritiken baserades främst på att brottslingen, och inte gärningen, sattes i centrum. Vidare utsattes de tidsbestämda straffen för skarp kritik ur ett rättviseperspektiv och från principen om förutsägbarhet för den enskilde.

²⁰ Hedenius, Ingemar, *Tiden*, 1981, s 8 f.

²¹ Häthén, Christian, a a, s 42.

²² Häthén, a a, s 60 ff.

²³ Sitte, Catharina, a a, s 684.

Dessutom ansågs domstolarnas svårigheter att ställa rätt prognos beträffande den enskildes avhållsamhet från fortsatt brottslighet vara ett problem.

Nyclassicismen kan sägas förespråka vissa av de straffmättningsprinciper som den klassiska skolan använde, bl a proportionalitet mellan brott och straff. Enligt detta synsätt är det gärningen och inte brottslingen som sätts i centrum. Straffet som sådant ska vara moralbildande och ett uttryck för samhällets ogillande. I jämförelse med behandlingsideologin måste nyclassicismen anses vara mer uppbyggd på ett principiellt tänkande. Ideologin är centrerad kring allmänprevention. Utgångspunkten för ett straffsystem är skulden mot den som begår en kriminaliserad gärning. Att olika gärningstyper bestraffas olika motiveras utifrån ett allmänpreventivt perspektiv genom att vissa brott anses mer klandervärda och förkastliga än andra. Enligt Jareborg måste dock straffet och allmänpreventionen stå i nära förbindelse med varandra för att straffsystemet ska kunna fungera.²⁴ Kritikerna menar att korrelationen mellan det allmänna rättsmedvetandet och straffet är mer mångfasetterat och inte så enkelt som förespråkarna menar.²⁵

Enligt det nyklassicistiska tankesättet ska principerna om proportionalitet och ekvivalens verka på lagstiftningsnivån genom att gärningstypernas straffvärde skall vara proportionella i jämförelse med varandra. Som en följd av detta gäller att straffskalorna skall vara liknande om brotten är lika allvarliga. Proportionalitet är en viktig komponent i det nyklassicistiska tankesättet eftersom straffet ska avspegla graden av svårhet i gärningsmannens brottslighet.²⁶

3.3 1989 års påföljdssystem

3.3.1 BRÅ- rapport 1977:7

1977 presenterades en BRÅ- rapport²⁷ angående påföljdssystemet som det då var utformat. I rapporten redogjordes för olika idéer och man diskuterade bland annat behandlingsideologin och nyclassicismen. Rapporten startade en omfattande debatt vilket också var arbetsgruppens syfte.

Författarna till rapporten menade att motiven för själva kriminaliseringen bara kunde vara allmänpreventiva. Individualpreventiva aspekter kunde inte komma ifråga förrän på ett senare stadium och först när brott begåtts och utretts kunde det bestämmas hur samhället skulle reagera. Man menade att

²⁴ Jareborg, Nils, "Straffen syften och berättigande", TfR 1985, s 2 ff.

²⁵ Sitte, a a, s 690.

²⁶ Jareborg, Nils, 1985, a a, s 2 ff.

²⁷ BRÅ-rapport 1977:7.

denna skillnad på så vis gjorde allmän- och individualprevention
ojämförbara med varandra.²⁸

Det fanns en konflikt mellan å ena sidan skälen för kriminalisering och å
andra sidan önskemålen om att påföljdernas ändamål skulle begränsas till att
förhindra återfall hos den dömda. Straffsystemets utformning skulle främst
syfta till att begränsa förekomsten av brott. Straffens innebörd och
avpassning för den enskilde lagbrytaren följde av den individualpreventiva
aspekten. I rapporten menade man att möjligheterna att utforma påföljderna
efter enskilda behov inte var lämplig.²⁹

Behandlingsideologin kritiserades ur rättsäkerhetssynpunkt och
arbetsgruppen menade att om denna ideologi skulle sättas i centrum skulle
fokus hamna på den enskildes behandlingsbehov och inte på den begångna
gärningen. Att gärningsmannen på så sätt inte skulle kunna göras ansvarig
för sina egna frivilliga handlingar utan kunna hävda att han handlat p g a
sjukdom och straffas därefter skulle strida mot grundläggande straffrättsliga
principer. Konsekvensen av ett sådant påföljdssystem ansågs leda till
bristande förutsägbarhet, ett ökat godtycke och därmed minskad
rättssäkerhet för den enskilde.³⁰

Vidare ansågs att det borde finnas en koppling mellan varför man
kriminaliserar och hur straffsystemet ser ut. Domstolarnas straffbestämning
skulle i första hand ses som ett verkställande av det straffhot som
kriminaliseringen utgör. Samhällets reaktioner på brott skulle upplevas som
obehagliga för gärningsmannen. Om samhället inte reagerade ogillande på
brottet skulle den avskräckande och moralbildande effekten gå om intet.
Värderingen av gärningen skulle därför framgå av straffmätningen och lika
brott skulle bestraffas lika. I rapporten förespråkades en försiktig
uppgradering av allmänpreventionens betydelse genom en strävan att
förändra medborgarnas beteende. Författarna medgav dock att straffet i sig
hade ett begränsat inflytande på brottsligheten.³¹

Sammanfattningsvis var arbetsgruppens slutsats att straffvärdet skulle
betonas istället för en avvägning mellan allmänpreventiva och
individualpreventiva hänsyn. Påföljden skulle bero på hur farligt eller
förkastligt ett brott ansågs vara. Som jag uppfattar rapporten tar den sin
utgångspunkt i en tämligen snäv tolkning av likhets- och
ekvivalensprinciperna. Denna tolkning, som synes ligga i linje med
nyklassicismen, torde ge ett starkt begränsat utrymme till individuella
hänsyn.

²⁸ BRÅ- rapport 1977:7, s 149 ff.

²⁹ BRÅ-rapport 1977:7, s 185.

³⁰ BRÅ-rapport 1977:7, s 179 ff.

³¹ BRÅ- rapport 1977:7, s 197 ff.

3.3.2 SOU 1986: 13-15

1979 tillsattes en statlig utredning som senare lades till grund för en påföljdsreform. Betänkandet presenterades 1986 av den s k Fängelsestraffskommittéen (FSK)³² och preventionsteoriernas betydelse för straffsystemet diskuterades. Kommitténs främsta uppgift var att undersöka möjligheten av och värdet i att införa allmänna lagregler för påföljdsval och straffmätning.³³ Kommittén ansåg att man borde skilja på de olika betydelser teorierna hade för kriminalpolitiken samt straffvärde, straffmätning och påföljdsval.³⁴ Beträffande dessa frågor lade man vikten vid de brottsliga gärningarna i enlighet med nyklassicismens ideal. Man lyfte fram klander som en central punkt beträffande straffvärde, straffmätning och påföljdsval.³⁵

Straffvärdet sattes alltså i fokus. Därmed utgjorde brottets svårhet utgångspunkten för utformningen av straffskalorna och för påföljdsbestämningen. Man delade in olika brottstyper och enskilda brotts svårighetsgrader i ett abstrakt och ett konkret straffvärde. Syftet med indelningen var att främja ett rättvist påföljdssystem och tanken var att indelningen skulle göra det möjligt att jämföra olika brottstyper dels på en abstrakt nivå, dels avseende enskilda konkreta gärningar.

Även FSK anslöt sig till uppfattningen att allmänprevention är grunden för all kriminalisering. Kommittén menade att människors laglydighet främst uppehålls genom lagens straffhot och att effektiviteten upprätthålls med en konsekvent och fast praxis.³⁶

I FSK:s utredning diskuterades kriterierna för att döma till fängelse och kommittén menade att detta skulle ske om straffvärdet befanns vara tillräckligt högt eller om det var befogat p g a brottets art. Det ansågs befogat att döma till fängelse om ett brott fått en större utbredning eller om det antagit mer elakartade former. Vid brottslighet med högt straffvärde och vid artbrottslighet ansåg man det riktigt med fängelsepresumtion som endast skulle kunna frångås om det fanns särskilda skäl (jfr BrB 30:4 och 30:9).³⁷

3.3.3 Prop 1987/88:120

1988 genomfördes reformen beträffande straffmätning och påföljdsval. Allmänt sett sades att det främsta syftet ur ett kriminalpolitiskt perspektiv var att motverka och förebygga brott. Detta skulle ske på två nivåer. För det första ville man hindra människor i allmänhet från att begå brott och för det

³² SOU 1986:14, s 13 ff.

³³ Dir 1979:34, s 43 ff.

³⁴ SOU 1986:14, s 66.

³⁵ SOU 1986:14, s 70 ff.

³⁶ SOU 1986:14, s. 74.

³⁷ SOU 1986:14, s. 426.

andra måste straffsystemet verka på ett individualpreventivt stadium, d v s hindra den enskilde från att återfalla i brott. Beträffande individualpreventionen sades att domstolarna måste utgå från antaganden på hur förhållandena kommer att utveckla sig för den enskilde. Att en sådan bedömning skulle innebära komplikationer var inte särskilt svårt att förutse. Resultatet av en sådan bedömning skulle komma att variera beroende av vem som gjorde den. Av den anledningen ansågs det vara en av lagstiftarens viktigaste uppgifter att ge konkreta anvisningar för hur påföljdsbestämningen skulle gå till. Vidare underströks vikten av att rättsväsendet organiserades på ett sådant sätt att det av allmänheten uppfattas som rättvist och rimligt. Av dessa skäl ansågs att rättssystemet måste bygga på principer om legalitet, rättsäkerhet och likhet inför lagen.³⁸

Före reformen hade man i hög grad beaktat den allmänpreventiva aspekten. I 1 kap 7 § BrB, som numera är upphävd, angavs att domstolen skulle döma så som krävdes för att den allmänna laglydnaden skulle upprätthållas. 1989 års reform innebar att betoningen istället hamnade på proportionalitet och ekvivalens. Man ville även från regeringens sida att straffvärdet skulle sättas i centrum. Det ska dock, beträffande ideologiernas nuvarande betydelse i svensk rätt sägas att reformen tog udden av den debatt som fördes under 1960 och 70-talen. Debatten rörde, som sagts ovan, bl a huruvida allmänprevention eller individualprevention skulle styra domstolarnas påföljdsval. Resultatet blev att hänsyn, liksom tidigare, visserligen togs till båda delarna men att tyngdpunkten försköts märkbart åt det allmänpreventiva hållet.

Genom lagändringen fokuserades intresset mer till brotten och brottens straffvärde³⁹. Straffvärdessynpunkter skulle skiljas från andra faktorer som var av betydelse för påföljdsbedömningen och underlag skulle skapas för en mera differentierad påföljdsbedömning. Vidare menade regeringen att möjligheten att beakta omständigheter som talade för en lindrigare påföljd än den som ansågs motiverad av straffvärdet skulle öka.⁴⁰

Beträffande påföljderna menade lagstiftaren att det var ofrånkomligt att domstolarna vid påföljdsbedömningen måste ha en stor frihet att väga in de särskilda förhållandena i varje enskilt fall. Utformningen av reglerna på området skulle inte ske på ett sådant sätt att de mer eller mindre skulle ge ett automatiskt svar på hur påföljden ska bli i det enskilda fallet. Förfaringssättet skulle dock inte utesluta förekomsten av en klar och enhetlig reglering av de allmänna principerna för dömandet. Påföljden skulle anpassas efter vad som råder i fast praxis. Förfaringssättet skulle leda till en mer enhetlig rättstillämpning som på sikt skulle bli mer förutsägbar.

³⁸ Hoflund, Olle, *Straff och andra reaktioner på brott*, 4:e upplagan, Stockholm 1995, s 34 f.

³⁹ Prop 1987/88:120, s 29 ff. Se även SOU 1993:35 s 209.

⁴⁰ Prop 1987/88:120, s 38.

Departementschefen hänvisade i den allmänna motiveringen till kommitténs slutsats beträffande den enhetlighet som ska råda vid påföljdsbedömningen. Även om det inte kunde påvisas sådan brist på enhetlighet vid påföljdsbestämningen som är direkt oacceptabel skulle principen att lika fall ska betraktas lika anses vara väsentlig och grundläggande. Därför ansågs det angeläget med förändringar som kunde leda till ökad enhetlighet.⁴¹

Vad som sades specifikt om påföljdssystemets utformning behandlas i ett senare kapitel.⁴² I propositionen tog regeringen fasta på FSK:s resonemang att det skulle föreligga en fängelsepresumtion i de fall då straffvärdet var högt eller om det rörde sig om ett artbrott. I propositionen fördes dock endast ett kort resonemang om brottets art. De brott som, av lagstiftaren, föll under definitionen var rattfylleri, vissa brott mot vapen- och jaktlagstiftningen och olovlig vistelse i riket.⁴³

1989 års reform hade alltså som syfte att få till stånd en mer enhetlig rättstillämpning. Det nya regelsystemet ansågs i betydande utsträckning innebära en kodifiering av gällande praxis både vad avsåg straffmätning och påföljdsval. Den bristande enhetlighet som ansågs ha funnits tidigare skulle ha berott på att vissa domstolar tog hänsyn till omständigheter som andra inte beaktade. Genom att införa kriterier i lagtexten skulle vägledning till en mer enhetlig bedömning möjliggöras. Avsikten var att enskilda domares bedömning skulle bli av mindre betydelse. Den principiella innebörden av föreskrifterna i 29 kap 1 § BrB är att domstolarna ska utgå från den allmänna uppfattning som lagtexten ger uttryck för och i övrigt anpassa sig till de principer som utvecklats i rättspraxis.⁴⁴

3.4 1999 års påföljdsreform

I propositionen behandlades frågor om påföljdssystemets uppbyggnad och innehåll. Ett av syftena var att åstadkomma alternativ till fängelsestraffet. Ändringarna innebar att systemet med samhällstjänst som alternativ till fängelse utvidgades och permanentades. Systemet skulle kunna användas som komplement till både villkorlig dom och skyddstillsyn. Vidare skulle intensivövervakning med elektronisk fotboja bli permanent och utgöra en verkställighetsform vid korta fängelsestraff.⁴⁵ Lagändringen föregicks av en offentlig utredning. Denna utredning fick emellertid inte särskilt stort genomslag när reformen sedan genomfördes.⁴⁶

Enligt de nu gällande bestämmelserna för påföljdsbestämningen kan rätten vid bedömningen av om särskilda skäl för villkorlig dom eller skyddstillsyn

⁴¹ Prop 1987/88:120, s 39.

⁴² Se kapitel 5.

⁴³ Prop 1987/88:120, s 100.

⁴⁴ Hoflund, 1995, a a, s 107.

⁴⁵ Prop 1997/98:98, s 83 ff.

⁴⁶ SOU 1995:91.

föreligger beakta om den tilltalade samtycker till att påföljden förenas med en föreskrift om samhällstjänst. Är en sådan föreskrift lämplig med hänsyn till den tilltalades person och omständigheterna i övrigt ökar därmed chansen för en alternativ påföljd. Avsikten med lagstiftningen var att skapa förutsättningar för att ge villkorlig dom och skyddstillsyn större skärpa. Syftet var att erbjuda ett alternativ för bl a den grupp av lagöverträdare som med hänsyn till brottslighetens art brukat dömas till korta fängelsestraff. Detta skulle dock inte innebära att villkorlig dom eller skyddstillsyn med föreskrift om samhällstjänst huvudsakligen skulle ersätta fängelse.⁴⁷

En följd av den nya lagstiftningen är också att domstolen måste göra en bedömning i det enskilda fallet av om förutsättningar föreligger för att döma till villkorlig dom eller skyddstillsyn med föreskrift om samhällstjänst. Normalt beaktas då de omständigheter som föreligger i det enskilda fallet. Exempel på sådana omständigheter vid bedömningen av straffvärdet är att alkoholkoncentrationen i förarens blod var relativt låg och att körningen gjorts på sådan plats eller vid sådan tidpunkt att risken för skada varit liten. Bland omständigheter som hänför sig personliga förhållanden kan den dömdes lämplighet för och samtycke till samhällstjänst nämnas.⁴⁸

3.5 Sammanfattande kommentarer

Som framgått ovan har lagstiftaren präglats av både de behandlingsideologiska och de nyklassicistiska argumenten. Lagstiftningsarbetet från 1970-talet och framåt, vilket ledde fram till reformen 1989, formades dock betydligt mer av det nyklassiska tankesättet. Lagstiftaren höll emellertid fast vid att vissa individualpreventiva aspekter skulle fortsätta att gälla vid påföljdsbedömningen. Hänsyn till den enskilde har dessutom kommit att spela större roll efter den senaste lagändringen 1999. Efter den reformen ställs högre krav på den enskilde domaren vid val av påföljd för den enskilde. Det mer differentierade påföljdssystemet torde därför påverka bedömningen huruvida principerna efterlevs. Det differentierade påföljdssystemet kommer att behandlas närmare i kapitel 5.

En annan intressant fråga är hur det ökade antalet påföljder påverkar artbrottsinstitutet och den fängelsepresumtion som finns för brottet p g a den allmänpreventiva aspekten. Artbrottsinstitutet har sina rötter i påföljdssystemet så som det var utformat 1965 där det utvecklades en praxis beträffande motsvarigheten grovt rattfylleri.

För artbrott presumeras fängelse. Genom lagändringen 1999 blev det möjligt att döma till alternativa påföljder i stället för fängelse i betydligt större utsträckning än tidigare. Påföljdsalternativen innebär att domstolarna gör en

⁴⁷ Prop. 1997/98:96, s 96 ff.

⁴⁸ Klette, Hans, *Likheten inför lagen och tingsrätternas påföljdsval vid grovt rattfylleri*, Motorföraren nr 3, maj 2001.

prognos beträffande den enskilde brottslingen. Artbrottsinstitutets roll i förhållande till principerna kommer att närmare behandlas i kapitel 5.

4 Brottet grovt rattfylleri

Detta kapitel, som redogör för utformningen av lagstiftningen rörande det brott som uppsatsen handlar om, är naturligtvis av central betydelse. Tyngdpunkten i kapitlet ligger på förutsättningarna för att döma någon för grovt rattfylleri. Dessförinnan redogör jag dock för fullständighetens skull kort för normalbrottet. Allra först i detta kapitel ges emellertid en inte obetydlig historisk tillbakablick. Med hjälp av historien får man nämligen bättre förståelse för de hänsyn som har legat bakom lagstiftningen. Detta tog för övrigt HovR:n fasta på i RH 1999:118.⁴⁹ Genom att undersöka vilka reformer som genomförts kan man också se vad de åtgärder lagstiftaren vidtagit har haft för konsekvenser för enhetligheten.

4.1 Historik

Ända sedan bilen började användas i mer än obetydlig utsträckning har lagstiftaren funnit anledning att reglera förarens nykterhet i trafiken. Rattfylleribrottets historia sträcker sig 80 år tillbaka i svensk lagstiftning. Det första straffbudet infördes 1923. Regleringen syftade till att öka straffets svårhetsgrad så att den som bröt mot en hastighetsbegränsning och samtidigt var berusad kunde dömas till upp till tre månaders fängelse.⁵⁰

Nästa steg i lagstiftningen var en reform som genomfördes 1941. Denna innebar att promillehalten infördes som gränsvärde. Den som hade 1,5 promille eller mer kunde dömas till upp till tre månaders fängelse. Vidare introducerades två svårighetsgrader.⁵¹

Den idag gällande lagen om straff för vissa trafikbrott infördes 1951. I stora drag överensstämde den med de tidigare bestämmelserna i lagen om straff för vissa brott vid förande av motorfordon. Anledningen till att några omfattande förändringar inte genomfördes var framförallt att lagstiftaren inte ville förekomma 1949 års trafiknykterhetsutredning. Utredningen presenterade sitt förslag 1953 vilket resulterade i att promillegränsen sänktes vid 1957 års riksdag. Den nedre straffbarhetsgränsen var därefter 0,5 promille alkohol i blodet.

Bilismen ökade kraftigt under mitten av seklet och 1966 tillsattes en kommission för att se över lagstiftningen och undersöka vilka ändringar som kunde bli aktuella. Kommissionen kom fram till att fängelsestraffet, som dittills varit obligatoriskt, skulle ersättas med behandling och framtagna av körkort eller böter. Kommissionen fick dock inget gehör.⁵²

⁴⁹ Se referat nedan.

⁵⁰ BRÅ- rapport 1995:2, s 8.

⁵¹ BRÅ-rapport 1995:2, s 61.

⁵² BRÅ- rapport 1995:5, s 61 ff.

Flera ändringar har under åren varit aktuella beträffande rattfylleribrottet och i propositionen till 1976 års lag anförde departementschefen att man i praxis kunde spåra en ökad tendens till nyansering av påföljdsvalet. Man ville därför få till stånd en mer mångfacetterad straffmätning som skulle ge möjlighet att beakta förmildrande omständigheter. Härav följde att individualpreventiva hänsyn skulle tillmätas större betydelse.⁵³

1980 infördes en bestämmelse i trafikbrottslagen om att domstolen vid bestämmande av påföljd fick ta hänsyn till om föraren fått körkortet återkallat. Skulle en sådan återkallelse medföra svårighet i den dömdes yrkes- eller näringsutövning skulle detta anses vara en förmildrande omständighet vid påföljdsbedömningen. Bestämmelsen torde dock ha fått begränsad betydelse.⁵⁴

Under 1990-talet ändrades lagen två gånger. Den förändrade lagtekniska konstruktionen av trafikonykterhetsbrotten som genomfördes 1990 innebar att det övre gränsvärdet tillmättes en mindre avgörande betydelse än idag. Beträffande det straffmaximum som infördes ställde sig vissa instanser tveksamma till om en höjning skulle leda till en ökad nyansering i straffmätningen. Väg- och trafikinstitutet menade att någon individualpreventiv effekt knappast kunde förväntas och att den allmänpreventiva effekten var tveksam. Regeringen konstaterade att maximistraffet sällan utnyttjades. Under 1992 dömdes endast 1,2 % till sex månaders fängelse eller mer för grovt rattfylleri och genomsnittstiden var 1,4 månader.⁵⁵

Den lagändring som infördes 1990 innebar huvudsakligen tre stora förändringar. Den första förändringen var att den tidigare konstruktionen rattonykerhet och rattfylleri istället fick den nuvarande utformningen rattfylleri och grovt rattfylleri. Ändringen genomfördes med syfte att lagstiftningen skulle bli mer konsekvent beträffande bedömning och påföljdsval.⁵⁶ Enligt propositionen skulle förändringen av lagtexten och brottskonstruktionen bringa klarhet i gällande lagstiftning och ge tydliga signaler till allmänheten. Den andra förändringen var att den nedre straffbarhetsgränsen sänktes från 0,5 till 0,2 promille. Tanken bakom sänkningen var att trafiksäkerheten skulle förbättras.⁵⁷

Den tredje ändringen tog fasta på brottets svårighetsgrad och påföljdsvalet. Liksom för alla andra gradindelade brott gavs domstolarna vid 1990 års reform möjlighet att göra en samlad bedömning av samtliga omständigheter runt brottet. I samband med reformen utökades möjligheterna att ta hänsyn till förmildrande respektive försvårande omständigheter i mål om grovt rattfylleri. Även valet av påföljd vid grovt rattfylleri behandlades.

⁵³ Prop 1975/76:162, s 22.

⁵⁴ BRÅ-rapport 1995:2, s 78.

⁵⁵ Prop 1993/94:44, s 26 f.

⁵⁶ Prop 1989/90:2, s 23-46.

⁵⁷ JuU 1989/90:2, s 13 ff.

Departementschefens huvudsakliga skäl för reformen var, för det första, att komma till rätta med den brist på enhetlighet i rättstillämpningen som varit relativt påtaglig, fr a i underrätternas påföljdsval. För det andra ville man som en kriminalpolitisk åtgärd minska antalet fängelsestraff.⁵⁸

Målsättningen med ändringarna var alltså inte minst att åstadkomma en mer nyanserad och allsidig bedömning av rattfylleribrotten. Vidare skulle en ökad hänsyn tas till de individualpreventiva aspekterna. Lagstiftaren menade att många av dem som dömdes för grovt rattfylleri hade alkoholproblem som inte kunde tillgodoses inom den vanliga kriminalvårdens ramar. Kortfattat betydde detta att fängelse skulle vara normalpåföljd vid särskilt allvarligt grovt rattfylleri. Rätten skulle emellertid alltid ta hänsyn till om det förelåg omständigheter som talade för en lindrigare påföljd än fängelse. Detta fick till följd att andelen som dömdes till fängelse för grovt rattfylleri minskade från ca 70 % till ca 40 %. Redan under 1991 kom emellertid en rad domar från HD där fängelsestraffets position som normalpåföljd stärktes.⁵⁹ På grund av dessa domar inleddes en tillbakagång till fängelse som normalpåföljd för grovt rattfylleri.

4.2 1994 års lagändring

Den senaste lagändringen av betydelse beträffande grovt rattfylleri trädde ikraft 1994.⁶⁰ Ändringen motiverades med att de straffrättsliga principer som började gälla 1990 i praktiken inte fungerade som lagstiftaren avsett. Den främsta anledningen till ändringen var att ge vägledning för straffmätning och påföljdsval samt att ge påföljdspraxis den stadga och konsekvens den hade före 1990 års ändring. Syftet var att öka likformigheten i lagtillämpningen eftersom den ändrats i icke önskvärd riktning.⁶¹

Den osäkerhet som uppstått i fråga om den hänsyn som skulle tas till omständigheterna i det enskilda fallet ställde fr a till problem för underrätterna. Den påföljdspraxis som utvecklats innebar att allt fler villkorliga domar dömdes ut. Konsekvensen blev att inställningen till alkohol i trafiken mjukades upp. Vidare framstod det som uppenbart att de principer som utvecklats var komplicerade och ställde domstolarna inför svåra problem. Avvägningen mellan olika omständigheter som hade direkt eller indirekt betydelse för påföljdsvalet bidrog till att domare kunde komma fram till skilda resultat trots att bedömningen var baserad på likvärdigt underlag. Detta betraktades som allvarligt ur rättvise- och rättsäkerhetssynpunkt. Lagstiftaren ansåg i förarbetena att en enhetlig och

⁵⁸ Prop 1984/85:21, s 15 ff.

⁵⁹ BRÅ-rapport 1998:7, s.30, NJA 1991 s 77 I och II, NJA 1991 s 471, NJA 1991 s 558.

⁶⁰ I detta sammanhang ska dock för fullständighetens skull påpekas att vissa redaktionella ändringar gjordes genom SFS 1999:217.

⁶¹ Prop 1993/94:44, s 22.

förutsägbar rättstillämpning var av vikt för att lagstiftningen skulle få en allmänpreventiv effekt på det sätt som den från början var avsedd att ha.⁶²

Regeringens främsta syfte med lagändringen var därför att förenkla de principer som skulle styra val av påföljd. Detta skedde genom att man underströk att fängelse skulle presumeras i samtliga fall och detta motiverades främst med brottets art. Dock ville man inte inkräkta på det utrymme som domstolarna tilldelats för att kunna göra en allsidig och nyanserad bedömning i påföljdsfrågan med hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet.⁶³

Resonemanget innebar på sitt sätt en tillbakagång till det rättsläge som varit aktuellt före lagändringen 1990. I förarbetena till 1989 års påföljdsreform hade regeringen uttalat att en icke frihetsberövande påföljd endast kunde komma ifråga för de fall det förelåg särskilda skäl. Grovt rattfylleri är ett brott som allmänt sett innebär fara för andra människors liv och hälsa. Detta abstrakta faromoment borde därför medföra att normalpåföljden blev fängelse. En rattfull förare utsätter medvetet andra trafikanter för de risker som hans alkoholpåverkan innebär. Därför, menade man i förarbetena, fanns skäl att se strängt på detta brott. Även om straffskalans övre del inte kommer till användning torde det kunna förekomma fall där det föreligger exceptionellt försvårande omständigheter och där det straffmaximum som fanns tidigare har satts för lågt. Genom detta synsätt sattes själva beteendet, att köra starkt påverkad, i centrum.⁶⁴

Lagändringen innebar även att straffskalan utökades från att tidigare ha haft ett övre värde på ett år till två år för att motsvara andra lika straffvärda brott i samma kategori. Med hänvisning till lagrådet fanns det vidare anledning att betona att straffskalan också har som syfte att ge en rättvisande bild av brottets generella straffvärde. Genom en höjning av straffmaximum för grovt rattfylleri skulle straffskalan för detta brott komma i bättre samklang med andra, i straffvärdeshänseende likvärdiga brott. Utvidgningen av straffskalan skulle innebära en ökad nyansering vid straffmätningen samt att straffvärdet skulle bli högre om trafikfaran varit större.⁶⁵

4.3 Lagens utformning

Huvudstadgandet beträffande rattfylleri finns i 4 § 1 st TBL och formuleras på följande sätt.

” Den som för motordrivet fordon eller en spårvagn efter att ha förtärt alkoholhaltiga drycker i så stor mängd att alkoholkoncentrationen under eller efter färden uppgår till minst 0,2 promille i blodet eller 0,10 milligram

⁶² Prop 1993/94:44, s 20.

⁶³ Prop 1993/94:44, s.20.

⁶⁴ Prop 1987/88:120, s 100.

⁶⁵ Hoflund, 1995, a a, s 28.

per liter i utandningsluften döms för rattfylleri till böter eller fängelse i högst sex månader.”

Rattfylleri består i att gärningsmannen kör ett fordon efter att ha förtärt alkoholhaltiga drycker eller annat medel. Vidare krävs vid alkoholberusning enligt lagrummet ovan att alkoholkoncentrationen i förarens blod under eller efter färden uppgår till minst 0,2 promille. Enligt TBL 4 § 3 st kan emellertid även den som är så påverkad av alkohol att det kan antas att han inte på ett betryggande sätt kan föra fordonet, dömas vid lägre alkoholhalt. Denna bestämmelse torde i det närmaste helt ha mist sin betydelse efter sänkningen av den nedre straffbarhetsgränsen 1990.⁶⁶

Rattfylleri är ett uppsåtligt brott. En förare kan endast fällas till ansvar om hans uppsåt täcker alla brottsrekvisit. När det gäller alkoholförtäring behöver gärningsmannen inte förstå att alkoholkoncentrationen i hans blod nått de i lagen fastställda värdena.⁶⁷ Det räcker att föraren har insett att han förtärt alkohol i viss mängd. I fråga om andra medel än alkohol räcker det att han har förstått att den intagna mängden var rusgivande. I ett rättsfall från 1956 fälldes en man för rattfylleri, d v s på den tiden den svårare graden av brottet, med motiveringen att han borde ha räknat med att de tabletter han intagit hade en rusgivande verkan.⁶⁸ Vid en kombination av alkohol och andra medel måste föraren ha förstått att kombinationen framkallar det tillstånd som åsyftas i lagen. Beträffande klassificering av ett fordon som motorfordon gäller vanliga uppsåtsregler. Detta innebär att gärningsmannen måste ha uppfattat de faktiska omständigheterna och det krävs inte att han vet hur det fordon han fört klassificeras.⁶⁹

Grovt rattfylleri regleras i 4 a § TBL som är utformad på följande sätt.

” Är ett brott som avses i 4 § första, andra eller tredje stycket att anse som grovt, skall föraren dömas för grovt rattfylleri till fängelse i högst två år. Vid bedömning om brottet är grovt skall särskilt beaktas om

- 1. föraren har haft en alkoholkoncentration som uppgått till minst 1,0 promille i blodet eller 0,50 milligram per liter i utandningsluften.*
- 2. föraren annars har varit avsevärt påverkad av alkohol eller något annat medel, eller*
- 3. framförandet av fordonet har inneburit en påtaglig fara för trafiksäkerheten.”*

Frågan om ett rattfylleribrott ska betraktas som grovt ska avgöras med beaktande samtliga omständigheter. I de fall där en omständighet som nämns i någon av punkterna 1-3 föreligger ska rattfylleriet regelmässigt

⁶⁶ Det kan också noteras att TBL 4 § 2 st reglerar drograttfylleri som ligger utanför ämnet för denna uppsats.

⁶⁷ Se SvJT 1974 rf, s 24.

⁶⁸ NJA 1956 s 66.

⁶⁹ Zila, *Specialstraffrätten- en introduktion*, s 28.

bedömas som grovt.⁷⁰ Om det samtidigt finns någon förmildrande omständighet att ta hänsyn till kan brottet dock undantagsvis bedömas lindrigare.⁷¹

Den punkt som dominerar i rättstillämpningen är 1 p. Bestämmelsen är formulerad på ett sådant sätt att en hög påverkansgrad inte i sig behöver vara avgörande, utan hänsyn ska tas till samtliga omständigheter. Som antytts ovan är det möjligt att andra förmildrande omständigheter, t ex att fordonets karaktär inneburit mindre fara för medtrafikanter eller att endast en helt obetydlig sträcka körts, innebär att brottet inte rubriceras som grovt. Naturligtvis blir emellertid utrymmet för en mildare bedömning mindre ju högre påverkansgraden har varit.⁷²

Ett bra exempel där fordonets karaktär hade betydelse var NJA 1995 s 232. I detta fall färdades den tilltalade på moped med passagerare på en gång- och cykelbana. Den tilltalade hade en alkoholkoncentration på 0,51 milligram per liter utandningsluft. HD konstaterade att det i och för sig var försvårande att den tilltalade hade en passagerare samt körde på gång- och cykelbana. Trots detta och trots att alkoholkoncentrationen innebar att gärningen omfattades av 1 p dömdes föraren endast för rattfylleri av normalgraden. HD motiverade sitt ställningstagande med att det vid förande av moped endast kunde komma i fråga att döma för grovt brott vid särskilt försvårande omständigheter. Enligt min tolkning av detta uttalande torde man i de flesta fall kunna utesluta ansvar för grovt rattfylleri när fordonet är en moped.

Som ett annat exempel där föraren inte dömdes för grovt rattfylleri trots att alkoholhalten var så hög att 1 p var tillämplig kan RH 1999:118 nämnas. Föraren hade 0,91 milligram alkohol per liter utandningsluft när han kl 04.40 parkerade om sin bil vilket krävde sammanlagt fyra till sex meters färd. Någon annan trafik förekom inte i närheten. I sina utförliga domskäl, vilka bl a innefattade en längre historisk tillbakablick, konstaterade HovR:n bl a att bestämmelsens syfte är att bekämpa alkoholrelaterade olyckor. Med tanke på detta syfte menade HovR:n att de få tillfällen då någon egentlig trafikfara inte kan anses ha uppkommit tedde sig betydligt mindre straffvärda. HovR:n fann att föraren skulle dömas för rattfylleri av normalgraden. HovR:ns slutsats är särskilt intressant eftersom alkoholkoncentrationen var så hög som den var.

Enligt 2 p ska brottet bedömas som grovt om föraren annars varit avsevärt påverkad av alkohol eller något annat medel. Bestämmelsen innebär att en förare kan dömas för grovt rattfylleri trots att det står klart att alkoholkoncentrationen inte uppgått till de i 1 p angivna gränsvärdena.

⁷⁰ Prop 1989/90:2, s 39.

⁷¹ Prop 1993/94:44, s 15 och 31.

⁷² Prop 1993/94:44, s 27.

Vidare ska man dömas för grovt rattfylleri om 3 p är uppfylld, d v s om framförandet av fordonet har inneburit en påtaglig fara för trafiksäkerheten. Vid tolkningen av uttrycket påtaglig fara ska man bl a ta hänsyn till om föraren kört ett tungt fordon eller om passagerare har varit med. Vanliga omständigheter som talar för grovt rattfylleri enligt den tredje punkten är att gärningen begås i tätbebyggda områden och i tät trafik. Som ytterligare exempel kan nämnas att föraren har kört vårdslöst⁷³, att ett brott är begånget när föraren haft en särskilt ansvarsfull uppgift eller att färden har skett med ett fordon som haft betydande brister ur trafiksäkerhetssynpunkt. Det är oklart om den påtagliga faran ska vara abstrakt eller konkret.⁷⁴ Uppsåtskravet torde vara uppfyllt i sådana fall där de omständigheter på vilka rätten grundar sin uppfattning och faran är täckt av gärningsmannens uppsåt. Förarens egen uppfattning om vilka risker som förandet inneburit torde sakna betydelse.⁷⁵

I NJA 1993 s 718 förde den tilltalade en bil med 0,87 promille alkohol i blodet. Åklagaren yrkade ansvar för grovt rattfylleri med tillämpning av 3 p under påstående att färden inneburit en påtaglig fara för trafiksäkerheten. Av utredningen framkom att föraren kört genom bostadsområden med flera utfarter i en hastighet som väsentligt översteg den högsta tillåtna. Enligt HD:s majoritet innefattade förarens handlande vårdslöshet i trafik enligt den då gällande lydelsen. Däremot befanns inte vårdslösheten så graverande att den tilltalade skulle dömas för grovt rattfylleri med tillämpning av 3 p. HD uttalade att det faktum att ens handlande innefattat vårdslöshet i trafik inte utan vidare skulle medföra ansvar för grovt rattfylleri. Detta uttalande får enligt min uppfattning tolkas med försiktighet p g a den senaste ändringen av 1 § TBL som innebar att en mer kvalificerad vårdslöshet numera krävs för att dömas enligt lagrummet.⁷⁶ Till skillnad från minoriteten fäste inte majoriteten vikt vid att alkoholkoncentrationen låg tämligen nära den som nämns i 1 p. Viss kritik torde vara befogad och man kan konstatera att tillämpningsområdet för 3 p synes vara begränsat.

4.4 Sammanfattande kommentarer

Av detta kapitel har framgått att rattfylleribrottet har en 70-årig historia och att många ändringar har gjorts genom åren, särskilt på senare tid. Lagens utformning är inte särskilt svårbegriplig och det vanligaste fallet av grovt rattfylleri är att alkoholkoncentrationen överstigit det värde som anges i 4 a § 1 p TBL. Tillämpningen av denna punkt torde i normalfallet vara ganska okomplicerad. De rättsfall som redovisats ovan understryker dock att det inte endast handlar om en mekanisk tillämpning utan att man ska göra en

⁷³ I detta sammanhang kan nämnas att vårdslöshet i trafik som inte är att bedöma som grovt torde konsumeras av grovt rattfylleri; se prop 1989/90:2, s 49 f och NJA 1992 s 653.

⁷⁴ Zila, *Specialstraffrätten - en introduktion*, s 30.

⁷⁵ Hoflund, Olle, *Trafikbrottslagen*, 4:e upplagan, Stockholm 1990, s 88.

⁷⁶ Prop 1994/95:23, s 60 ff.

sammanvägning av samtliga omständigheter. Lagstiftaren har i samband med de senaste årens reformer uttalat som ett viktigt syfte att större enhetlighet uppnås. I detta arbetes sista kapitel kommer jag närmare att diskutera om detta syfte möjligen äventyras just av den anledningen att lagstiftningen genomgår upprepade ändringar. Jag har ovan antytt viss kritik av NJA 1993 s 718. Emellertid bör också påpekas att HD:s restriktiva tolkning av den mer svårtillämpade tredje punkten i 4 a § trafikbrottslagen torde minska riskerna för olikheter i rättstillämpningen.

5 Påföljsbedömningen vid grovt rattfylleri

Syftet med detta kapitel är att undersöka vilka faktorer som är avgörande när påföljden ska bestämmas. Tanken bakom ett brotts straffvärde är att det ska vara möjligt att i viss mån kunna jämföra och värdera olika brottsliga gärningar i förhållande till varandra. Det grova rattfylleriets karaktär av artbrott spelar en stor roll i påföljdsbedömningen. Eftersom straffvärdet utgör utgångspunkt enligt principerna är det av intresse att undersöka på vilket sätt straffvärdet och artvärdet förhåller sig till varandra vid påföljdsbestämningen.

Genom att grovt rattfylleri betraktas som ett artbrott och att det därmed föreligger en presumtion för fängelse väcks också frågor runt de alternativa påföljder som, i vissa fall, kan bli aktuella och som sedan reformen 1999 blivit alltmer använda. Således uppstår vissa rättvisefrågor beträffande de olika påföljderna. Det är därför även av intresse att undersöka hur lagstiftaren har rangordnat de olika påföljdsalternativen. Vidare kommer att undersökas vilken praxis som utvecklats beträffande de aktuella påföljderna för grovt rattfylleri.

5.1 Påföljdsbestämningen

5.1.1 Straffvärdet

Straffvärdet som begrepp introducerades i BRÅ- rapporten från 1977. Därefter utvecklades begreppet av FSK som skiljde mellan abstrakt och konkret straffvärde.⁷⁷ Det konkreta straffvärdet definierade man som ett mått på svårheten av en viss begången brottslig gärning. Enligt FSK skulle det konkreta straffvärdet bestämmas i det enskilda fallet av de rättstillämpande myndigheterna inom den ram som straffskalan för brottet anger.⁷⁸ Det abstrakta straffvärdet definierades som det straffvärde som framgår av brottets straffskala om man jämför den med skalorna för andra brott.⁷⁹

Begreppsbestämningen accepterades även i propositionen men någon specifik bedömningsgrund för straffvärdet angavs aldrig. Jareborg menar i en artikel att synen på brott och hur allvarligt man väljer att se på den begångna gärningen inte stämmer överens med vissa förutbestämda bedömningskriterier. Vidare anser Jareborg att det är tydligt att vissa preventionsintressen får träda i bakgrunden samt att proportionalitet och

⁷⁷ Se kapitel 2.

⁷⁸ SOU 1986:13, s 131.

⁷⁹ SOU 1986:13, s 36.

ekvivalens är nyckelord i sammanhanget. På så sätt, anser Jareborg att ett brotts svårhet inte kan jämföras med brottets straffvärde.⁸⁰

När påföljden ska bestämmas utgår man från den straffskala som är föreskriven för varje brottstyp. I 29 kap 1 § BrB föreskrivs att straffet ska bestämmas inom ramen för den tillämpliga straffskalan eller efter den samlade brottslighetens straffvärde. Domstolen ska med beaktande av intresset för en enhetlig rättstillämpning bestämma straffet inom ramen för den tillämpliga straffskalan efter brottsligheten eller den samlade brottslighetens straffvärde. Domstolen ska hålla sig till den allmänna värdering som lagstiftaren ger uttryck för och i övrigt anpassa sig till de principer som utvecklats i praxis.⁸¹

I det andra stycket i 29 kap 1 § BrB anges vilka faktorer som är relevanta när straffvärdet ska bestämmas. Dessa omständigheter utgörs av den skada, kränkning eller fara som gärningen inneburit, vad den tilltalade borde ha insett om detta samt vilka avsikter och motiv han haft.⁸²

Straffvärdet återspeglar brottets svårhetsgrad, klandervärdhet och förkastlighet. Brotsrekvisiten utgör utgångspunkten i denna bedömning. Straffvärdet har i huvudsak att göra med gärningens skadlighet och farlighet.⁸³ Till exempel styrs straffvärdet av om gärningsmannen handlat impulsmässigt eller överlagt.

Straffvärdesbegreppet är relativt och man brukar, som sagts ovan, skilja på det konkreta och abstrakta straffvärdet. Den konkreta gärningens placering i svårhetsgrad, t ex ringa misshandel, misshandel av normalgraden eller grov misshandel, bestäms av det konkreta straffvärdet.⁸⁴

Utformningen av 29 kap BrB bidrar i sin helhet till förståelse av straffvärdesbegreppet. De omständigheter som nämns i 2 och 3 §§ har att göra med straffvärdet medan de som nämns i 4, 5 och 7 §§ inte har det. Enligt Jareborg följer av detta att inte endast gärningsmannens skuld påverkar straffvärdet. Samtidigt påpekar Jareborg att de omständigheter som nämns i 29 kap 2 och 3 §§ är att hänföra till gärningens skadlighet och farlighet eller gärningsmannens skuld. Lagtexten i sig säger enligt Jareborg med andra ord inget om vilka andra omständigheter som kan påverka straffvärdet.⁸⁵

⁸⁰ Jareborg, Nils, *Påföljdsbestämningens struktur*, SvJT 1992, s 259.

⁸¹ Prop 1997/98:96, s 78.

⁸² Zila, *Det straffrättsliga påföljdssystemet*, s 39.

⁸³ Jareborg, 1992, s 263.

⁸⁴ Zila, *Det straffrättsliga påföljdssystemet*, s 40 f.

⁸⁵ Jareborg, 1992, a a, s 259.

När en gärnings straffvärde bedöms är det viktigt att beakta vissa omständigheter som används för att fastställa det konkreta straffvärdet. Dessa brukar kallas för straffvärdesfaktorer. Fortfarande ligger utgångspunkten i 29 kap 1 § 2 st BrB. Lagrummet ger uttryck för både objektiva och subjektiva omständigheter. De objektiva förhållandena utgörs av, som det skrivs i lagtexten, den skada, kränkning eller fara som gärningen inneburit.

Den subjektiva sidan återspeglar gärningsmannens skuld, inte den straffrättsliga skuld som man brukar tala om i form av uppsåt (som brottsrekvisit) utan med vilken intensitet ett rekvisit har uppfyllts. Den bedömningen görs redan när man fastställer gärningsmannens skuld till det inträffade, eller annorlunda uttryckt, om rekvisiten i det aktuella lagrummet är uppfyllda. Dessa faktorer brukar kallas för de brottsinterna faktorerna.⁸⁶

När straffvärdet bestäms tas, som sagts ovan, också hänsyn till 29:2-3. Bestämmelserna i 29 kap 2-3 §§ kommer in på ett senare stadium i straffvärdesbedömningen eftersom omständigheterna i 29 kap 1 § BrB i egenskap av brottsinterna faktorer ska betraktas först⁸⁷. De brottsexterna faktorerna utgörs av omständigheter som säger något om gärningen men som inte finns med i brottsbeskrivningen. Exempel på sådana faktorer är om bilen förts av en onycter förare när det förelegat en nödsituation där transport av en svårt skadad person inte kunnat ordnas på annat sätt.⁸⁸ Vid straffvärdesbedömningen ska alltså bedömas om den aktuella gärningen är svårare eller lindrigare än andra gärningar av samma brottstyp.⁸⁹

Lagstiftaren har valt att räkna upp förmildrande respektive försvårande omständigheter som kan tas med i bedömningen av straffvärdet⁹⁰. Dessa kataloger finns för att likartade omständigheter ska beaktas i ett led att skapa en enhetlig rättstillämpning.⁹¹

5.1.2 Straffmätning

Av betydelse för straffmätningen är 29 kap 4-5 §§ BrB som ger möjligheter att beakta dels försvårande omständigheter och dels s k billighetsskäl. Billighetsskäl räknas upp i åtta punkter i 5 §. Därigenom ges domstolarna möjlighet att beakta gärningsmannens försök att begränsa den skada som han åstadkommit genom den brottsliga gärningen. Hänsyn får vidare tas till självangivelse, sanktionskumulation, hög ålder, dålig hälsa och att lång tid förflutit sedan brottet begicks. I den sista punkten ges rätten möjlighet att

⁸⁶ Zila, *Det straffrättsliga påföljdssystemet*, s 42 ff.

⁸⁷ Jareborg, 1992, s 264.

⁸⁸ Zila, *Det straffrättsliga påföljdssystemet*, s 43.

⁸⁹ Prop 1987/88:120, s 81.

⁹⁰ Prop 1987/88:120, s 84.

⁹¹ Zila, *Det straffrättsliga påföljdssystemet*, s 44.

beakta om någon annan omständighet föreligger som kan medverka till att brottslingen får ett lägre straff än brottets straffvärde motiverar.⁹²

I andra stycket i 29 kap 5 § BrB sägs att om någon av de uppräknade omständigheterna föreligger ska rätten, vid särskilda skäl, döma till ett lindrigare straff än vad som är föreskrivet för brottet. Vid grovt rattfylleri får t ex beaktas att föraren kommer att bli av med körkortet.⁹³ I åttonde punkten finns möjlighet att beakta omständigheter som gör att den tilltalade får ett lägre straff än vad brottets straffvärde påkallar. Den åttonde punkten hänför sig dock inte till individen utan beaktas främst av rättviseskäl.⁹⁴

Under vissa omständigheter kan en påföljd allmänt uppfattas som orättvis för den som drabbas. Av den anledningen torde det vara fullt rimligt att domstolen ges en möjlighet att meddela en mildare dom än vad straffvärdet normalt sett påkallar. Ur ett proportionalitetsperspektiv motiveras ett lägre straff på grund av förmildrande omständigheter med vad som i doktrinen kallas för relativ proportionalitet.⁹⁵ Motiveringen förefaller vettig. Emellertid medför naturligtvis ett begrepp som relativ proportionalitet att det blir mer komplicerat att göra sig en klar bild av om proportionalitetsprincipen och med den sammanhängande principer efterlevs.⁹⁶

Enligt förarbetena ska de ovan nämnda omständigheterna vara hänförliga till den tilltalades personliga situation eller ha inträffat efter brottet. Som exempel nämns att ett straff på ett orimligt sätt skulle drabba någon annan, särskilt om det rör sig om ett barn.⁹⁷ Det finns även möjlighet att beakta disciplinpåföljder inom arbetslivet såsom avstängningar, löneavdrag och omplaceringar.⁹⁸ Det torde även finnas ett visst utrymme för att döma till villkorlig dom eller skyddstillsyn istället för fängelse om billighetsskäl är tillräckligt tungt vägande.⁹⁹ Enligt 29 kap 6 § BrB får även hänsyn tas till om den tilltalade skadat sig vid brottstillfället.

Fängelsestraff aktualiseras om straffvärdet är särskilt högt eller om gärningsmannen gjort sig skyldig till återfall eller artbrott. I de fall då straffvärdet överstiger ett år presumeras alltid fängelse. Det är det konkreta straffvärdet som är avgörande och för att presumptionen ska brytas krävs i regel starka skäl. För grovt rattfylleri presumeras fängelse utifrån att brottet betraktas som ett artbrott. Straffvärdet då någon enbart döms för grovt rattfylleri torde endast i extrema undantagsfall kunna bli över ett år.

⁹² Zila, *Det straffrättsliga påföljdssystemet*, s 49.

⁹³ Jareborg och Zila, a a, s 131 och Holmqvist, Lena *Billighetshänsyn*, SvJT 1999, s 192.

⁹⁴ SOU 1986:14, s 422 f.

⁹⁵ Se kapitel 2.

⁹⁶ Se närmare kapitel 8.

⁹⁷ Beträffande hänsyn till tredje man; se NJA 1991 s 77 och NJA 1991 s 471.

⁹⁸ Jareborg och Zila, s 132 ff.

⁹⁹ Jareborg, Uppsala 1992, s 170.

Är brottet sådant att annan påföljd än böter kan komma i fråga, eller finns annan särskild anledning, ska utredning om den tilltalades personliga förhållanden förebringas. En sådan utredning brukar bl a syfta till att klarlägga eventuell tidigare brottslighet samt den tilltalades ekonomiska och sociala situation.¹⁰⁰

5.2 Påföljdernas inbördes rangordning

Påföljden beror på vilket brott som är aktuellt och vilket straff som ingår i straffskalan för det specifika brottet. För att jämföra olika brott och dess påföljder krävs att påföljderna kan rangordnas efter svårighetsgrad. För grovt rattfylleri är påföljderna böter, fängelse, villkorlig dom, skyddstillsyn och överlämnande till särskild vård aktuella. Dessa påföljder kan kombineras med varandra och man kan numera även kombinera såväl skyddstillsyn som villkorlig dom med samhällstjänst. Skyddstillsyn kan dessutom kombineras med kontraktsvård och ett antal övriga föreskrifter.

I brottens straffskala anges endast straffen, d v s böter och fängelse. Påföljdernas inbördes rangordning regleras i 1 kap 4 och 5 §§, 30 kap 1 §, 27 kap 1 § samt 28 kap 1 § BrB. Fängelse anses vara svårare än böter, villkorlig dom och skyddstillsyn. Villkorlig dom och skyddstillsyn får användas istället för fängelse (1 kap 4 §, 27 kap 1 § och 28 kap 1 § BrB). Av detta följer att villkorlig dom och skyddstillsyn är att betrakta som svårare påföljder än böter.¹⁰¹

Beträffande rangordningen mellan villkorlig dom och skyddstillsyn anfördes i förarbetena att påföljder som innebär att den enskilde underkastas övervakning eller kontroll torde anses svårare än en påföljd som inte innehåller ett sådant moment. Villkorlig dom skulle därför kunna betraktas som en lindrigare påföljd än skyddstillsyn. Lagstiftaren har dock inte funnit någon anledning att rangordna dessa båda påföljder. Istället ska valet göras utifrån omständigheterna i det enskilda fallet och från domstolens bedömning huruvida den övervakning som följer av skyddstillsyn kan bidra till att den tilltalade avhåller sig från fortsatt brottslighet.¹⁰²

Överlämnande till särskild vård ingår inte i rangordningen. Denna påföljd står i princip inte i förhållande till brottets straffvärde eftersom det är vårdbehovet som är avgörande.¹⁰³

Särskilda föreskrifter som samhällstjänst och kontraktsvård fastställs utifrån brottslingens särskilda förutsättningar. Givetvis är det konkreta straffvärdet av betydelse även i det sammanhanget.

¹⁰⁰ Se närmare om personutredning i kapitel 6.3.3.

¹⁰¹ Hoflund, a a, s. 62 ff.

¹⁰² Prop 1987/88:120, s 45 f.

¹⁰³ Hoflund, 1995, a a, s 63.

5.3 Val av påföljd

När påföljden ska bestämmas för grovt rattfylleri avgörs valet primärt mellan fängelse och ett alternativ till fängelse. Detta finns reglerat i 30 kap 4 § 1 st BrB där det stadgas att rätten vid val av påföljd särskilt ska beakta om det finns omständigheter som talar för en lindrigare påföljd än fängelse varvid de omständigheter som anges i 29 kap 5 § BrB särskilt ska beaktas. Det sistnämnda lagrummet handlar om straffmätning men samma omständigheter ska även beaktas vid påföljdsvalet.¹⁰⁴ I 30 kap 4 § 3 st BrB anges dock tre skäl för fängelse. Dessa är brottets straffvärde, art eller återfall. Domstolen ska alltid göra en sammanvägning av de skäl som i ett visst fall talar för respektive emot fängelse.¹⁰⁵

5.3.1 Artbrottsinstitutet

I påföljdspropositionen från 1989 och i förarbetena till 1994 års lagstiftning om grovt rattfylleri¹⁰⁶ angavs grovt rattfylleri som ett brott som skulle betraktas som ett artbrott i normalfallet. Ett artbrott beskrevs i förarbetena till påföljdsreformen som ett brott som i praxis ansetts motivera fängelse trots att straffvärdet i sig inte var särskilt högt. Av allmänpreventiva skäl skulle sådana brott medföra ett kort fängelsestraff. Införandet av artbrottsinstitutet motiverades utifrån en vilja att bevara den praxis som utvecklats kring 1 kap 7 § BrB.¹⁰⁷

Propositionen räknade upp vissa brott, däribland grovt rattfylleri, som ansågs vara artbrott. För dessa brott skulle det gälla en presumtion för fängelse som endast kunde brytas om det fanns särskilda skäl. I övrigt sades inte mycket om artbrottens konstruktion.¹⁰⁸ Domstolarna gavs en viss möjlighet att av allmänpreventiva skäl beakta om en viss typ av brottslighet blivit mer utbredd eller om den hade antagit mer elakartade former. Departementschefen menade att vissa omständigheter kunde vara av betydelse för påföljdsvalet, även om det inte påverkade straffvärdet.¹⁰⁹

I förarbetena till lagändringen 1999 gjordes en förnyad genomgång av problematiken runt artbrottsligheten. I huvudsak fördes samma resonemang som tidigare. Genom att med allmänpreventiva skäl ingripa med en sträng påföljd förväntade man sig att generellt uppnå en moralbildande och avskräckande effekt. På så sätt skulle lagstiftaren motverka viss typ av brottslighet.¹¹⁰ Man menade att det faktum att en gärning i det enskilda fallet utgjorde artbrott inte automatiskt skulle innebära att personen ifråga skulle

¹⁰⁴ Victor, a a, s 143.

¹⁰⁵ Prop 1987/88:120, s 100.

¹⁰⁶ Prop 1987/88:120 och prop 1993/94:44.

¹⁰⁷ SOU 1986:14, s 457 f.

¹⁰⁸ Prop 1987/88:120, s 100.

¹⁰⁹ Prop 1987/88:120, s 100.

¹¹⁰ Prop 1997/98:96, s 115 ff.

dömas till fängelse. Fallens utgång skulle vara beroende av hur högt dess artvärde ansågs vara. Dessutom skulle en bedömning av styrkan av de skäl som kunde föranleda särbehandling i påföljdshänseende beaktas.¹¹¹ Styrkan av presumtionen sades variera beroende av brottslighetens karaktär i det särskilda fallet samt omständigheterna runt brottet.¹¹²

Frågan om möjligheten att hänföra brott till de s k artbrottskategorierna ska också avgöras av omständigheterna i det enskilda fallet. Möjligen kan bestämmelsen i 29 kap 2 § BrB om försvärande omständigheter ge viss vägledning.¹¹³

Det är svårt att göra någon fullständig uppräknings av vilka omständigheter som är av betydelse för att en viss typ av brottslighet ska falla in under en artbrottskategori. I propositionen pekades dock följande omständigheter ut som kan anses utgöra indikationer på artbrott föreligger.¹¹⁴

- En brottstyp har blivit mer utbredd.
- En brottstyp har visat sig svår att förebygga eller upptäcka.
- Brottsstypen innefattar ett angrepp på den personliga integriteten.
- Brottsstypen innefattar ett åsidosättande av respekten för rättsväsendet och dess företrädare.
- Brottsstypen påverkar möjligheterna att upprätthålla straffsystemets effektivitet.

Domstolarna har i en relativt betydande utsträckning kommit att använda möjligheten att utvidga artbrottsinstitutet. Följden har blivit att allt fler brott har kommit att betraktas som artbrott. Förarbetena har tolkats så att de enskilda domstolarna har möjlighet att pröva huruvida en viss brottstyp är att anse som artbrott utifrån de av lagstiftaren givna kriterierna.¹¹⁵

I det ovan anförda ligger den främsta problematiken beträffande artbrottsinstitutet. Eftersom avsikten med den här uppsatsen är att belysa problematiken runt grovt rattfylleri, som finns särskilt uppräknat som ett artbrott, finns ingen anledning att fördjupa sig ytterligare i vilka andra brott som betraktas som artbrott. Inte heller behandlar jag den särskilda problematiken i att bedömningen av vilka brott som betraktas som artbrott enligt ovanstående kriterier ska avgöras av domstolarna. Av intresse är dock att undersöka i vilken mån straffvärdet och brottets egenskap av artbrott samverkar. Problemet med grovt rattfylleri verkar vara att den allmänna uppfattningen, utifrån vad som skrivits i förarbetena, är att alla gärningar som kan klassas som grovt rattfylleri mekaniskt ska beaktas som artbrott.

¹¹¹ Prop 1997/98:96, s 116 f; jfr NJA 1992 s 190.

¹¹² Sterzel, a a, s 23.

¹¹³ Sterzel, Georg, *Studier rörande påföljdspraxis m m*, 2:a upplagan, Stockholm 2001, s 21.

¹¹⁴ Prop 1997/98:96, s 116 ff.

¹¹⁵ Påle, Karin och von Hirsch, Andrew, SvJT 1999, s 242.

Arbrottsinstitutet har diskuterats i en rad artiklar publicerade i SvJT 1999 till hundraårsminne av Ivar Strahls födelse. Hovrättslagmannen Martin Borgeke behandlar i en artikel de tillämpningsproblem som uppstått kring 30 kap 4 § BrB. Ur ett stort perspektiv menar Borgeke att arbrottsinstitutet måste tillämpas restriktivt. Han anser vidare att användningen av en viss brottsbeteckning inte är tillräcklig för att en viss gärning ska betraktas som arbrott. Olika brottsliga gärningar måste tilldelas olika artvärden, säger Borgeke. Han tar utgångspunkt i de ovan nämnda förarbetenas behandling av arbrottsinstitutet för att sedan ställa sig frågan om arbrott föreligger. Han menar att de flesta säkert svarar säkert ja eller nej på frågan om ett visst brott är att betrakta som ett arbrott.

Författaren anser dock att arbrottsinstitutet är mer nyanserat och att bara vissa gärningar kan anses falla under institutets tillämpning. Att lita på de listor som finns upprättade över vilka brottstyper som anses vara arbrott är ett oreflekterat och kategoriskt sätt att angripa problematiken, menar artikelförfattaren. Synsättet utgör inget hinder för att betydligt fler av de gärningar som ryms under 4 a § TBL är av sådan art att starka skäl talar för fängelse. Borgeke jämför med att endast vissa av de gärningar som går in under stöldbestämmelsen i 8 kap 1 § BrB ska betraktas som arbrott.¹¹⁶

Vissa svar beträffande vad som är ett arbrott går att få vid studier av brottstatistik. Det intressanta är att undersöka vad som delar in arbrottsligheten i olika grader av artvärde. I detta sammanhang påpekar Borgeke att grovt rattfylleri är ett brott där även en tidigare ostraffad person kan ådömas ett fängelsestraff. Enbart brottsbeteckningen anses däremot inte tillräcklig för att ett brott ska betraktas som ett arbrott. Borgeke menar också att andra påföljder kan väljas istället p g a särskilda skäl av betydande styrka.¹¹⁷

I artikeln berörs även frågan på vilka områden och på vilket sätt brottslighetens art får betydelse för påföljdsbedömningen. Som ovan nämnts får brottets art betydelse först vid val av påföljd, när valet står mellan fängelse och en annan påföljd. Borgeke hävdar att brottets art även inverkar på andra avgöranden. Vad författaren syftar på är straffmätningen av böter i kombination med villkorlig dom, skyddstillsyn och överlämnande till vård inom socialtjänsten.

Beträffande de tre faktorer som talar för ett fängelsestraff säger Borgeke att brottets art har ett visst artvärde och att artvärde, straffvärde och återfall samverkar med varandra vid bedömningen om fängelsepresumtionen ska anses uppfyllt. Som brott som har ett mycket högt artvärde nämns mened, narkotikabrott, jaktbrott, vapenbrott och grövre trafikbrottslighet. För dessa brott krävs ifråga om straffvärdet normalt inte mera än att detta ligger på

¹¹⁶ Borgeke, Martin, *Arbrott- några funderingar kring en svårgripbar företeelse*, SvJT 1999, s 222.

¹¹⁷ Borgeke, a a, s 229.

fängelsenivån för att ett fängelsestraff ska dömas ut om det inte föreligger billighetsskäl eller skäl enligt 30 kap 9 §. Ligger artvärdet, å andra sidan, på medelnivå krävs ett något högre straffvärde för att det ska bli aktuellt med ett fängelsestraff.

Vidare sätter Borgeke upp en modell för bedömningen där man även kan se hur återfallsfaktorn får genomslag i olika utsträckning vid olika artvärden. Borgeke menar att brott som har ett mycket högt artvärde som mened, grovt rattfylleri eller narkotikabrott ofta sanktioneras med ett fängelsestraff, oavsett vem brottslingen är, redan första gången om det inte finns särskilda skäl som talar emot det.¹¹⁸

Vissa av de omständigheter som anförts som allmänpreventiva skäl i förarbeten och i praxis bör inte samtidigt påverka straffvärdet och artvärdet. Allmänpreventiva skäl ska således inte ges någon självständig betydelse vid bedömningen av ett brotts konkreta straffvärde. En omständighet ska kunna ges betydelse vid bedömningen av ett brotts art endast i de fall omständigheten inte är sådan att den bör påverka brottets straffvärde.¹¹⁹

Till sist menar Borgeke att det bör poängteras att det är brottets straffvärde som ska ligga till grund för påföljdsbestämningen och att andra faktorer som talar för ett strängare straff endast bör beaktas om särskilda skäl talar för det.¹²⁰

Karin Påle och Andrew von Hirsch kommenterar Borgekes artikel och pekar även ut vissa kriterier ifrån vilka institutet kan försvaras.¹²¹ De menar, liksom Borgeke, att artbrottsinstitutet ska tillämpas restriktivt och anser sig finna stöd för detta dels i praxis och dels ur ett allmänt rättviseperspektiv. Artbrottsinstitutet ifrågasätts bland annat utifrån principerna om proportionalitet och ekvivalens. Problemet torde främsta vara att ett brott av en viss typ anses presumera fängelse trots att den enskilda brottstypens straffvärde inte är särskilt högt i jämförelse med andra lika svåra brott. Artikelförfattarna menar att ett brott kan klassificeras som ett artbrott om tre kriterier är uppfyllda och använder grovt rattfylleri som exempel. De angivna kriterierna är följande.

1. Straffet innebär en ökad avskräckningspotential.
2. Det finns allvarliga konsekvenser för potentiella offer.
3. Brottet är ett allvarligt samhällsproblem.

Påle och von Hirsch menar att den allmänpreventiva effekt som uppnås genom en presumption för fängelse främst följer av avskräckningspotentialen. Grovt rattfylleri är främst ett s k "Svensson- brott" och för den typen av

¹¹⁸ Borgeke, a a, s 230 ff.

¹¹⁹ Borgeke, a a, s 225 ff.

¹²⁰ Borgeke, a a, s 239.

¹²¹ Påle och von Hirsch, a a, s 241 ff.

förövare innebär ett fängelsestraff en påtaglig förändring i hans livssituation. Straffhotet för denna kategori av brottslingar verkar därmed preventivt.

För det andra finns allvarliga konsekvenser för potentiella offer. Grovt rattfylleri utgör en allvarlig risk eftersom den förare som förtärt alkohol har sämre kontroll över sitt fordon och därför kan orsaka att människor skadas allvarligt eller dör i trafiken. Författarna frågar sig emellertid varför denna risk inte istället beaktas till fullo vid straffvärdesbedömningen varvid man beaktar såväl skuld som risk för allvarliga följder. De menar vidare att grovt rattfylleri i fråga om straffvärde endast befinner sig på medelnivå eftersom det bara föreligger en risk för skada och inte en faktiskt inträffad sådan. Vidare hävdar författarna att gärningsmannen handlar oaktsamt snarare än avsiktligt med avseende på denna risk. Inte desto mindre föreligger det en potentiell fara för allvarliga följder i dessa situationer, vilket det andra kriteriet tar sikte på.¹²²

Grovt rattfylleri rör ett handlande som förekommer tillräckligt ofta för att ett allvarligt samhällsproblem ska anses vara för handen. För artbrott finns ett klart samband mellan den brottsliga gärningen och den orsakade samhälleliga skadan. Emellertid anser författarna att styrkan på fängelsepresumtionen måste diskuteras. Artbrottsinstitutet innebär en presumtion för fängelse och inte att ett sådant straff ovillkorligen måste väljas. Styrkan på en sådan presumtion kan enligt författarna variera på så sätt att det emellanåt inte borde bli aktuellt att tillämpa artbrottsinstitutet. Påle von Hirsch menar dessutom att artbrottsinstitutet ska tillämpas endast på mål där samtliga tre kriterier är uppfyllda. Som exempel på en situation när fängelse inte ska utdömas nämner författarna att någon parkerar om en bil, varvid körningen inneburit en kortare körsträcka så att egentlig fara för att någon skadas inte uppstår.¹²³

Jur doktor Petter Asp och von Hirsch ifrågasätter den allmänpreventiva hänsyn som domstolarna kan ta och undrar om det är etiskt godtagbart eftersom det medför att en individ drabbas mer av klander och lidande än han relativt förtjänar. Detta ska jämföras med ett annat brott med ett likvärdigt abstrakt straffvärde men som inte är att se som ett artbrott. För de fall man kommer fram till att det är godtagbart att göra ett avsteg från proportionalitetsprincipen, som inte är en absolut princip, måste det finnas ett dokumenterat behov av en allmänpreventiv effekt och en rationell tro på att det får den verkan lagstiftaren är ute efter. Vidare menar författarna att straffvärdesbegreppet kan förlora sin skärpa om enskilda domare tvingas väga samman de ojämförbara faktorerna preventionsbehov och brottets svårhet.¹²⁴ I snäv mening rör proportionalitetsprincipen endast sambandet mellan ett brotts svårighetsgrad och straffets stränghet. Vid denna bedömning behandlas inte artbrotten annorlunda än de brott som saknar

¹²² Påle och von Hirsch, a a, s 249.

¹²³ Påle och von Hirsch, a a, s 252; jfr även ovan, kapitel 4.3 och RH 1999:118.

¹²⁴ Asp, Petter och von Hirsch, Andrew, *Straffvärde*, SvJT 1999, s 165 ff.

artbrottsstatus. Sett i snäv mening anses därmed inte proportionalitetsprincipen åsidosatt.¹²⁵

Går man sedan vidare och ställer sig frågan om kravet på ekvivalens även kan ställas vid en jämförelse mellan olika brottstyper framhåller Asp och von Hirsch att det genast blir mer komplicerat. Att det råder harmoni mellan straffskalorna för olika brott är inte givet. Två konkreta brott med ungefär samma straffvärde kan bedömas olika beroende på om utgångspunkt tagits i två olika abstrakta straffvärden. Uppgiften att så långt som möjligt likställa olika brottstypers straffvärden torde ligga på lagstiftaren. Det kan därför vara angeläget att framhålla att straffskalorna bör tillämpas utifrån brottens abstrakta straffvärden. Författarna anser därför att lagstiftaren måste sträva efter att uppnå så stor likhet på den abstrakta nivån som möjligt i syfte att upprätthålla principerna om proportionalitet och ekvivalens på den konkreta nivån.¹²⁶

Domstolen kan döma till fängelse och motivera detta med brottsligheten art. På grund av billighetshänsyn kan presumptionen brytas. Det kan konstateras att det differentierade påföljdssystemet öppnar ett utrymme till godtycklighet på så sätt att valfriheten beträffande påföljder blir svår att överblicka för den enskilde domaren. Följden blir också att större hänsyn måste tas till brottslingens person. Detta för i sin tur med sig att två till synes lika fall leder till olika påföljder som inte anses lika ingripande. Det är således av största vikt att brottets art och straffvärde hålls isär.¹²⁷

5.4 Påföljderna för brottet grovt rattfylleri

5.4.1 Böter

Bötesstraffen regleras i 25 kap BrB. Det finns ingen anledning att gå in närmare på böter som ensam påföljd vid grovt rattfylleri eftersom det torde vara mycket sällsynt att någon som kört grovt rattfull drabbas av böter som enda sanktion. Det förtjänar dock att påpekas att dagsböter kan ådömas jämte fängelse, villkorlig dom, skyddstillsyn, vård inom socialtjänsten eller överlämnande till rättspsykiatrisk vård (se 27 kap 2 §, 28 kap 2 §, 31 kap 1 § 2 st, 31 kap 3 § 3 st, 34 kap 5 § 2 st och 34 kap 6 § 1 st BrB).¹²⁸

5.4.2 Fängelse

Vid grovt rattfylleri står valet normalt sett mellan fängelse och icke frihetsberövande påföljd. I samband med reformen 1994 uttalades att

¹²⁵ Påle och von Hirsch, a a, s 244.

¹²⁶ Asp och von Hirsch, a a, s 155 f.

¹²⁷ Se även Stenborre, Eva, *Brottets straffvärde*, JT 1999- 2000, s 356 ff.

¹²⁸ Hoflund, 1995, a a, s 42 ff.

normalpåföljden för grovt rattfylleri skulle vara fängelse eftersom brottet innehåller ett abstrakt faromoment och att fängelse understigande en månad endast borde förekomma i undantagsfall.¹²⁹ Å andra sidan är det mindre vanligt att domstolarna dömer till fängelse i mer än en månad. Ett fängelsestraff överstigande en månad kan endast komma i fråga när det kan motiveras av omständigheterna i det särskilda fallet, t ex när det föreläggat särskilda risker för trafiksäkerheten på grund av gärningsmannens körsätt, att platsen indikerar stor risk för trafikolycka eller att förarens uppgift var särskilt ansvarsfull eller krävande.¹³⁰ Presumtionen för fängelse stärks när brottet inneburit stora risker för trafiksäkerheten och om promillehalten varit 2,0 eller mer.

Synen på fängelsestraffet har dock ändrats i samband med att samhällstjänst och kontraktsvård blev ett alternativ även vid brott som lagstiftaren betraktar som artbrott.¹³¹ Fängelse blir, enligt 30 kap 4 § BrB aktuellt när straffvärdet är högt och i de fall det överstiger ett år inträder en fängelsepresumtion som endast kan frångås om det föreligger särskilda skäl. Samma presumtion föreligger om det begångna brottet är att betrakta som ett artbrott. För grovt rattfylleri finns också en fängelsestraffpresumtion som endast kan frångås vid särskilda skäl. Enligt nyssnämnda lagrum ser rätten också till om den tilltalade är återfallsförbrytare.

Fängelse är den strängaste påföljden i det svenska påföljdssystemet och ska användas i sista hand enligt 30 kap 4 § BrB 1 stycket. Domstolen skall därför alltid först pröva om villkorlig dom eller skyddstillsyn är tillräckliga påföljder. Domstolen kan vid påföljdsvalet beakta billighetsskälen i 29 kap 5 § BrB som skäl mot fängelse. Rör brottet grovt rattfylleri kan eller ska beaktas om gärningsmannen skadat sig själv, blivit av med körkortet, eller att någon annan, företrädesvis ett barn, kommer att drabbas onödigt hårt av en viss påföljd.¹³² Andra omständigheter som kan beaktas är om den tilltalade är på väg ur ett missbruk eller annat som talar för att dennes personliga förhållanden är på väg att förbättras.¹³³

Ett exempel, som visserligen inte rör grovt rattfylleri, är NJA 1997 s. 781 där HD fann att straffvärdet för den samlade brottsligheten uppgick till ett år. Omständigheterna i målet var att den tilltalade, som gjort sig skyldig till grov förskingring, levde under ordnade förhållanden. Mannen förekom inte i kriminalregistret och hade vårdnaden om en son. Den tilltalade låg vid tillfället i skilsmässa och visade upp ett läkarintyg som styrkte att det förelåg omständigheter som innebar att ett fängelsestraff skulle riskera att försämra hans hälsa. Mannen var psykiskt och fysiskt i dåligt skick och det ansågs föreligga en betydande suicidrisk. Socialnämnden presenterade i målet en väl utarbetad rehabiliteringsplan som ansågs kunna äventyras om påföljden

¹²⁹ Prop 1993/94:44, s 35.

¹³⁰ NJA II 1993, s 430 ff.

¹³¹ Se nedan under rubrikerna ”Samhällstjänst”, respektive ”Kontraktsvård”.

¹³² Prop 1987/88:120, s 99.

¹³³ Prop 1987/88:120, s 49.

bestämdes till fängelse. Vidare skulle den tilltalades barn med all säkerhet placeras i familjhem om fadern dömdes till fängelse. HD fann att det förelåg särskilda skäl för att endast döma mannen till villkorlig dom och böter.

5.4.3 Villkorlig dom och skyddstillsyn

Villkorlig dom regleras i 27 kap BrB där det i 1 § sägs att villkorlig dom ska användas när påföljden inte bedöms kunna stanna vid böter. Påföljden kan enligt 2 § förenas med böter och numera samhällstjänst enligt 2 a §.

Beträffande skyddstillsyn gäller 28 kap BrB. I likhet med den villkorliga domen ska skyddstillsyn användas när påföljden inte bedöms kunna stanna vid böter. Skyddstillsyn kan kombineras med dagsböter (28 kap 2 §), samhällstjänst (28 kap 2a §), fängelse (28 kap 3 §), och särskild föreskrift om kontraktsvård (28 kap 6a §).

Valet mellan villkorlig dom och skyddstillsyn avgörs beroende på den enskildes individuella förutsättningar. Vägledning finns i 30 kap BrB där det i 7 § sägs att rätten för villkorlig dom ska beakta om den tilltalade kan antas göra sig skyldig till fortsatt brottslighet. Villkorlig dom är vanligast i fall då den tilltalade inte tidigare gjort sig skyldig till något brott. För de fall där det ändå handlar om en återfallssituation kan rätten beakta att den enskilde kan antas upphöra med sin brottslighet. Till exempel kan hans sociala situation påtagligt ha förbättrats. Ett annat exempel är att han kan ha ändrat sitt tidigare beteendemönster.¹³⁴

Valet av skyddstillsyn styrs av om det finns anledning att anta att påföljden kommer att bidra till att den tilltalade avhåller sig från fortsatt brottslig verksamhet. Här är de viktigaste faktorerna att den tilltalade är i behov av stöd och hjälp på grund av personliga omständigheter, t ex missbruksproblem.¹³⁵

Valet mellan villkorlig dom och skyddstillsyn avgörs således utifrån den enskildes personliga omständigheter och hur stor återfallsrisken bedöms vara. Enligt min mening kan man ifrågasätta om principerna om proportionalitet och ekvivalens verkar fullt ut vid en jämförelse av dessa båda påföljder. Skyddstillsyn torde vara att beakta som en individualpreventiv påföljd. Det torde vara en allmän uppfattning det finns en tendens i rättstillämpningen att döma förstagångsförbrytare till villkorlig dom utan att direkt beakta kringliggande omständigheter.

Villkorlig dom och skyddstillsyn torde dock vara lämpliga som påföljder för relativt mindre allvarliga former av grovt rattfylleri där brottet inte inneburit en påtaglig fara för trafiksäkerheten och där promillehalten inte varit särskilt hög. Jag föreställer mig att det kunde vara aktuellt för sådana fall där en

¹³⁴ Prop 1987/88:120, s 104.

¹³⁵ Prop 1987/88:120, s 105.

person med en promille parkerar om bilen med en körsträcka på ett fåtal meter, mitt i natten utan att någon annan är närvarande.

5.4.4 Samhällstjänst

I fall där det inte kan anses tillräckligt ingripande att villkorlig dom eller skyddstillsyn kombineras med böter kan dessa påföljder kombineras med samhällstjänst. Vid föreskrift om samhällstjänst måste man göra en bedömning om gärningsmannen har förutsättningar att följa föreskriften. Dessutom krävs samtycke från den tilltalade.

Departementschefen anförde i förarbetena att föreskriften torde vara mindre lämplig för personer med allvarliga missbruksproblem. Motiveringen var att det kan ifrågasättas om aktiva missbrukare, oavsett missbrukets art, har förmåga att genomföra ett sådant arbete.¹³⁶

Det var inte lagstiftarens avsikt att reformen om samhällstjänst skulle innebära någon förändring av vad som fastställts i praxis avseende användningen av samhällstjänst vid artbrottslighet enligt försökslagstiftningen. Möjligheten att välja villkorlig dom eller skyddstillsyn istället för fängelse som påföljd för brott som med hänsyn till sin art annars skulle ha lett till fängelsestraff borde således tillämpas med utgångspunkt i den praxis som utvecklats på grundval av lagen om samhällstjänst.¹³⁷

Under 1994 användes samhällstjänst endast i 129 fall vid grovt rattfylleri.¹³⁸ Siffran kan jämföras med att fängelse blev påföljden för grovt rattfylleri i 3586 fall.¹³⁹ Införandet av kombinationen villkorlig dom och samhällstjänst har emellertid inneburit en ytterligare möjlighet att döma till frivårdspåföljd även vid artbrottslighet. Detta sades dock särskilt gälla sådana fall där de objektiva förutsättningarna är sådana att rätten skulle kunna bestämma påföljden till skyddstillsyn med samhällstjänst men där den tilltalades personliga förhållanden inte motiverar en sådan påföljd, t ex eftersom det inte föreligger något övervakningsbehov.¹⁴⁰

Det ovan återgivna uttalandet i förarbetena beträffande missbrukare har i praxis inte tolkats så kategoriskt att missbruksproblem anses utgöra hinder för samhällstjänst i samtliga fall. Inte heller har återfall uteslutit samhällstjänst. En lämplighetsbedömning måste dock ske i varje enskilt fall. Brottsets art anses inte heller förhindra utdömmande av alternativa påföljder.

¹³⁶ Prop 1989/90:7 s 21.

¹³⁷ NJA II 1998, s 422.

¹³⁸ Samhällstjänst användes tidigare på försök. Påföljden permanentades dock 1999.

¹³⁹ Jfr NJA 1991 s 444 och 507, NJA 1992 s 590, NJA 1994 s 153 och 468, samt 1997 s 278.

¹⁴⁰ NJA II 1998, s 422.

HD dömde i rättsfallet NJA 1997 s. 278 den tilltalade till skyddstillsyn i kombination med samhällstjänst. Fallet rörde en 28-årig kvinna som gjort sig skyldig till grovt rattfylleri när hon körde hem på natten efter en fest. Kvinnan hade 0,63 mg/l alkohol i utandningsluften. Tingsrätten dömde kvinnan till en månads fängelse medan hovrätten ändrade påföljden till skyddstillsyn i kombination med samhällstjänst. Alternativstraffet sattes till en månad. Majoriteten i HD, tre ledamöter mot två, fastställde hovrättens dom.

Det konstaterades att det i själva lagen om samhällstjänst inte fanns något förbud mot att föreskriva samhällstjänst vid grovt rattfylleri eller annat s k artbrott. Enligt HD borde det vid valet mellan fängelse och skyddstillsyn som påföljd för grovt rattfylleri vara möjligt att välja det senare alternativet för en tilltalad med måttliga alkoholproblem, om skyddstillsynen innehåller ett frihetskränkande moment som ger påföljden erforderlig skärpa.¹⁴¹

Av intresse i fallet var att kvinnan i mellanperioden hade fullgjort den samhällstjänst hon dömts till i tidigare instans. Hon hade även blivit informerad om alkoholens effekter vilket fått henne att inse att hon hade problem. Vid förhandlingen uppgavs att hon var fri från problem och att hon återfått sitt körkort. I domskälen sade HD att det vid valet mellan fängelse och skyddstillsyn som påföljd för grovt rattfylleri bör vara möjligt att välja skyddstillsyn för en tilltalad med måttliga alkoholproblem.

I samband med att föreskrift om samhällstjänst infördes i BrB anförde lagstiftaren det nyss refererade avgörandet som exempel på den praxis som utvecklats för artbrottslighet på grundval av lagen om samhällstjänst. Införandet av kombinationen villkorlig dom med samhällstjänst förklarades i förarbetena medföra en utvidgning av möjligheterna att döma till frivårdspåföljd med samhällstjänst också vid artbrottslighet.¹⁴²

Med utgångspunkt i förarbetena kan man ifrågasätta huruvida det numera är en huvudregel artbrottslighet utgör ett hinder för att döma till samhällstjänst. I januari 2000 avgjorde HD två mål som gällde grovt rattfylleri.¹⁴³ Fallen rörde gränsdragningen mellan fängelse och villkorlig dom i kombination med samhällstjänst.

I det första fallet hade den tilltalade haft för avsikt att halv fyra på morgonen köra sin bil från en parkeringsplats belägen i centrala Luleå till sin bostad. Föraren stoppades dock av polisen. Alkoholhalten i hans utandningsluft uppgick till 0,62 mg/l i utandningsluften motsvarande 1,24 promille i blodet.

¹⁴¹ Jfr prop 1989/90:7, s 40 f.

¹⁴² Prop 1997/98:96, s 97.

¹⁴³ NJA 2000 s 17 I och II.

I det andra fallet hade den tilltalade kört en personbil i centrala Årgång runt midnatt en lördagskväll. Polisen uppmärksammade föraren eftersom bilen framfördes i mycket hög hastighet. Den tilltalade försökte dessutom smita från polisen inne i samhället.

HD konstaterade att valet mellan de olika påföljdsalternativen var mycket beroende av vad brottets artvärde förutsatte i det enskilda fallet. Samhällstjänstens syfte var att ersätta kortare fängelsestraff från 14 dagar och upp till några månader. HD menade dock att villkorlig dom eller skyddstillsyn med föreskrift om samhällstjänst generellt sett inte skulle ersätta fängelse bara för att det i det konkreta fallet i övrigt förelåg förutsättningar att döma till alternativ påföljd.

Vid valet mellan de olika påföljderna fastslog HD att en individuell prövning måste göras. I första ledet ska domstolen fastställa huruvida det aktuella brottet är att betrakta som ett artbrott och om det därmed föreligger en presumtion för fängelse. Därefter bedöms hur stark presumtionen är för fängelse. Bedömningen görs därefter utifrån vilka omständigheter som föreligger i det enskilda fallet. Vissa omständigheter såsom att köra i centrala delar av ett samhälle vid en tidpunkt då många människor befinner sig ute torde enligt HD stärka fängelsepresumtionen. En hög promillehalt är en annan faktor som stärker presumtionen. Å andra sidan försvagas presumtionen när det rör sig om en omparkering där fordonet framförts en kort sträcka utan andra människor i finns närheten. Till sist görs en helhetsbedömning varefter påföljden fastställs. Om särskilda skäl föreligger kan således presumtionen brytas.

HD motiverade första fallet med att bilen endast körts en kort sträcka och att körning medfört en ringa trafikfara varför man valde att bryta presumtionen. Den tilltalade dömdes till villkorlig dom med samhällstjänst i 50 timmar. Alternativstraffet sattes till en månads fängelse.

I det andra fallet tog HD fasta på att alkoholhalten uppmätts till över två promille och att körningen inneburit en påtaglig fara för trafiksäkerheten. Presumtionen ansågs därmed för stark för att kunna brytas och personen dömdes till en månads fängelse.

5.4.5 Kontraktsvård

Liksom samhällstjänst innebär kontraktsvård vid skyddstillsyn ytterligare en möjlighet för rätten att undvika fängelse.¹⁴⁴ I 30 kap 9 § BrB sägs att skyddstillsyn kan kombineras med kontraktsvård om den tilltalade missbrukar beroendeframkallande medel eller något annat särskilt förhållande gör att han behöver vård eller annan behandling. En förutsättning är att förhållandet som gör att han behöver vård har bidragit till

¹⁴⁴ Prop 1997/98:96, s 83 ff.

att brott har begåtts. Dessutom kräver kontraktsvården, också i likhet med samhällstjänst, samtycke av den tilltalade.

Lagstiftningen skiljer mellan två sorters kontraktsvård. I det första fallet tas hänsyn till om föreskriften för sådan vård har varit av avgörande betydelse för ådömande av skyddstillsyn. I det andra fallet har föreskriften inte en sådan betydelse. Har kontraktsvården betydelse för påföljdsfrågan skall domstolen ange hur långt fängelsestraff som annars skulle ha dömts ut (se 28 kap 6a § BrB.) I det andra fallet är en föreskrift om kontraktsvård samma som de föreskrifter som ges i en dom om skyddstillsyn rörande vård eller behandling.¹⁴⁵

Genom rättsfallet NJA 1999 s 9 öppnades möjligheten för ett än mer differentierat påföljdsval vid grovt rattfylleri. I fallet dömdes en man som kört med en alkoholkoncentration på 0,84 mg/l i utandningsluften på en länsväg. Mannen dömdes till skyddstillsyn med föreskrift om alkoholavvänjande behandling. Den utdömda påföljden torde enligt HD vara möjlig om åtgärden kunde uppfattas som tillräcklig och kännbar för den enskilde. Det ställs höga krav på kvalitén hos dessa behandlingsplaner. Behandlingen måste utgöra ett icke obetydligt ingripande i vårdtagarens tillvaro.¹⁴⁶

5.4.6 Överlämnande till särskild vård

För missbrukare av alkohol och narkotika kan överlämnande till särskild vård bli aktuell. Påföljden avser vård inom socialtjänsten enligt socialtjänstlagen, eller vård enligt LVU. Vidare kan det beroende på omständigheterna bli aktuellt med ett omhändertagande enligt LVM eller LPT. För grovt rattfylleri torde den vanligaste formen av omhändertagande för vuxna vara omhändertagande enligt LVM.¹⁴⁷ Den närmare utformningen av omhändertagande enligt LVU, LVM och LPT avgörs inte i tingsrätten utan av de förvaltningsrättsliga domstolarna och de sociala myndigheterna.

5.4.7 Övriga sanktioner

Beträffande personer som har gjort sig skyldiga till grovt rattfylleri gäller körkortslagen om återkallelse av körkort. Åtgärden är en s k skyddslagstiftning. I 5 kap 3 § körkortslagen uppräknas åtta grunder för återkallelse av körkort. I första punkten sägs att körkortet skall omhändertas om föraren brutit mot någon av bestämmelserna i 4 § TBL. Om körkortet återkallas på grund av grovt rattfylleri skall spärrtiden bestämmas till lägst ett år 5 kap 13-14 §§ körkortslagen.

¹⁴⁵ Jareborg och Zila, s 48.

¹⁴⁶ Sterzel, a a, s 120.

¹⁴⁷ Hoflund, a a, s 60 ff.

Vidare kan ett fordon som använts vid brott förverkas enligt 7 § TBL om det behövs för att förebygga fortsatt brottslighet och om ett förverkande inte kan anses oskäligt.

5.5 Det differentierade påföljdssystemet

De straffteorier som helt dominerar idag är den allmänpreventiva och den individualpreventiva. Dessa samverkar för att minska brottsligheten på ett allmänt plan och för att förhindra att enskilda individer återfaller i brott. Målen uppnås genom oskadliggörande, avskräckning eller behandling. Straffteorierna brukar delas upp i relativa och absoluta teorier. Enligt de absoluta teorierna utgör däremot inte straffet i sig något ändamål utan anses påkallat ur ett vedergällningsperspektiv. Tanken att motivera ett straffsystem med absoluta teorier anses idag allmänt övergiven.¹⁴⁸

Utifrån principerna om proportionalitet och ekvivalens finns flera aspekter. Fängelsestraffet i sig är en påföljd som i möjligaste mån ska undvikas. Fängelsevistelser kan göra att personer hamnar i dåligt sällskap vilket kan göra att de återfaller i brott. Vidare orsakar fängelsestraffet onödigt lidande för den dömda och dennes anhöriga. Dessutom är det kostsamt. Alternativen innebär svårigheter att göra individuella bedömningar vid val av påföljd. Denna svårighet kan dock inte anses tillräcklig för att avskaffa villkorlig dom och skyddstillsyn. Valet av andra alternativa påföljder måste således göras på andra kriterier än straffvärdet. Dag Victor menar att den klassiska skolans mönster inte ensamt kan utgöra grunden för påföljdsvalet utom i fall där gradering kan ske inom själva den alternativa påföljden t.ex. antalet timmar inom samhällstjänsten.¹⁴⁹

Huvudpoängen i Victors artikel är att det differentierade påföljdssystemet främst bör anpassas efter brottslingen och inte efter brottet. Han hävdar att straffvärdet inte ensamt kan utgöra grund för påföljdssystemet. Författaren menar vidare att påföljdsvalet inte behöver styras av ändamålsbestämmelser eller öppet prognostiska rekvisit och att ett påföljdssystem som bygger på beaktande av individualpreventiva intressen inte behöver stå i motsättning till intresset av likabehandling och förutsägbarhet i straffrättskipningen. Victor menar även att det inom påföljdssystemet finns goda möjligheter att utnyttja individualpreventiva överväganden utan att använda sig av ändamålsbestämmelser och öppet prognostiska överväganden. Han menar att intresset för en likabehandling inte utesluter att man beaktar individualpreventiva intressen.¹⁵⁰ Min tolkning av Victors syn i de här avseendena är att han ansluter sig till behandlingsideologin. Med en mer strikt, nyklassicistisk, syn torde man nämligen inte finna dagens individualpreventivt inriktade bestämmelser förenliga med principerna om ekvivalens och proportionalitet.

¹⁴⁸Victor, a a, s 136.

¹⁴⁹ Victor, a a, s 138 f.

¹⁵⁰ Victor, a a, s 142.

Borgeke och Stefan Reimer hävdar i en artikel i SvJT att de individualpreventiva mål man hoppas åstadkomma genom påföljder inte alltid uppnås i praktiken. Detta anser författarna vara allmänt vederlagda forskningsresultat. De menar dock inte att påföljderna aldrig leder till ett resultat eller att man ska sluta anstränga sig när det gäller att konstruera nya påföljdsformer. Författarna framhåller även att lagstiftaren måste vara lyhörd för forskningsrön som säger att en viss påföljd har eller inte har någon brottspreventiv effekt. Kunskapen om svårigheten att göra prognoser i det enskilda fallet måste beaktas vid utformningen och enligt författarna är detta viktigt utifrån principerna om rättslighet, proportionalitet och rättvisa.¹⁵¹

Kontraktsvård, samhällstjänst och elektronisk övervakning som alternativ på bygger på ett individuellt prognostänkande. Författarna frågar sig om det är rimligt att byta ut kriterierna för bestämning av dessa påföljder till mer realistiska kriterier. Skulle behandlingstanken slopas skulle detta kunna leda till strängare ingripanden och en hårdare attityd mot den som begår brott. Samtidigt är det lagstiftarens uppgift att ange regler för hur påföljderna ska verkställas och hur valet mellan de olika alternativen ska ske. De regler som finns i dag är inte tillräckligt klara, menar Borgeke och Reimer. De säger att det inte kan uteslutas att någon döms till skyddstillsyn, som egentligen är en mer ingripande påföljd på grund av övervakningsmomentet, istället för en villkorlig dom. Det kan, enligt Borgeke och Reimer, inte heller anses otroligt att någon döms till ett kort fängelsestraff istället för villkorlig dom eller skyddstillsyn för att verkställighet med elektronisk fotboja skulle passa just den personen.¹⁵² Vad författarna synes göra är att ge exempel på att valet av påföljd ibland kan vara godtyckligt.

Borgeke och Reimer kritiserar systemets uppbyggnad främst utifrån aspekten att det är svårt för domstolarna att göra individuella prognoser. De anför att det är svårt att straffa och lättare att grunda sitt påföljdsval utifrån vad den tilltalade kan anses ha för vårdbehov.¹⁵³ Artikelförfattarna är kritiska till den senaste lagändringen där vissa alternativa påföljder permanentats¹⁵⁴ och lagstiftarens ovilja att släppa behandlingstanken genom att ha kvar de grundläggande kriterierna för val mellan villkorlig dom och skyddstillsyn. Enligt författarna är det svårt att genomföra de bedömningar som ska göras rörande den tilltalades förmåga att uppfylla de krav som gäller för icke frihetsberövande påföljder, särskilt beträffande samhällstjänst och elektronisk övervakning.¹⁵⁵

¹⁵¹ Borgeke, Martin och Reimer, Stefan, *Påföljdsval i ett differentierat påföljdssystem- en replik*, SvJT 1999, s 145 f.

¹⁵² Borgeke och Reimer, a a, s 147 f.

¹⁵³ Borgeke och Reimer, a a, s 150.

¹⁵⁴ Prop 1997/98:96, s 83 ff.

¹⁵⁵ Borgeke och Reimer, a a, s 150.

5.6 Sammanfattande kommentarer

Vid påföljdsbedömningen är det brottets straffvärde som ska ligga i grunden. I 29 kap 1 § BrB anges de omständigheter som ska beaktas. Dessa omständigheter utgörs av den skada, kränkning eller fara som gärningen inneburit, vad den tilltalade borde ha insett om detta samt vilka avsikter och motiv han haft. I ett senare stadium av straffvärdets bedömning tas också hänsyn till 29 kap 2-3 §§ BrB där faktorer som säger något om gärningen men som inte finns med i brottsbeskrivningen beaktas. Därefter görs en straffmätning där hänsyn tas till förmildrande respektive försvårande omständigheter som är att hänföra till det enskilda fallet. Straffmätningen tar sin utgångspunkt i 29 kap 4-5 §§ BrB.

Påföljderna som kan bli aktuella vid grovt rattfylleri är böter, fängelse, som i vissa fall kan verkställas genom elektronisk övervakning, villkorlig dom, skyddstillsyn och överlämnade till särskild vård. Flera möjligheter finns dessutom att kombinera påföljderna med varandra. Dessutom kan skyddstillsyn kombineras med särskilda föreskrifter som kontraktsvård och samhällstjänst. Sistnämnda föreskrift aktualiseras numera också vid villkorlig dom.

Enligt den rangordning som finns reglerad i brottsbalken är fängelse den svåraste påföljden. Övriga påföljder anses således mildare men på grund av de särskilda föreskrifterna har utrymmet att döma till alternativa påföljder ökat. I varje enskilt fall görs en lämplighetsbedömning av den enskildes förutsättningar att fullgöra en sådan påföljd. Detta innebär att domstolarna har många alternativ att utgå från i vad som kallas det differentierade påföljdssystemet. I vart fall vid en första anblick förefaller det svårt att se att principerna efterlevs i dess ursprungliga betydelse i detta påföljdssystem. Hur bekymrad man är över ett sådant system torde dock vara avhängigt vilken av de båda tidigare beskrivna ideologierna man anammar. Jag diskuterar dessa frågor närmare i slutsatserna.

Ett uppmärksammat problem är att grovt rattfylleri, enligt lagstiftaren, är ett artbrott för vilket det råder en fängelsepresumtion. Enligt de flesta författare som skrivit om artbrottet torde dock grovt rattfylleri, med tanke på brottets utbredning, vara ett sådant brott där det ur ett allmänpreventivt perspektiv, är oundvikligt att det råder en fängelsepresumtion. Problemet är emellertid att artbrottet gör att vissa gärningar bedöms hårdare än de normalt skulle bedömas om man bara utgick från straffvärdet. Tydligt uppstår en konflikt med de principer som detta arbete handlar om. Även detta förhållande, som för a synes bekymra Asp och von Hirsch, behandlar jag mer ingående i kapitel 8.

6 Forskning och statistik

Detta kapitel beskriver tillgänglig forskning och statistik som gäller grovt rattfylleri. Särskilt mot bakgrund av att brottet, såsom beskrivits i förra kapitlet, är ett artbrott är det oundvikligt att man försöker skapa sig en bild av dess farlighet och utbredning samt hur stort samhällsproblem brottet därmed utgör. Därför återfinns viss allmän statistik i det första delkapitlet. Framför allt tar dock behandlingen i detta kapitel sin utgångspunkt i begreppen rättsligt relevanta och icke relevanta faktorer. För det fall rättsligt icke relevanta faktorer har fått betydelse i rättstillämpningen kan man nämligen sluta sig till att de principer som denna uppsats handlar om inte efterlevs. Begreppen rättsligt relevanta och icke relevanta faktorer erbjuder således ett utmärkt verktyg för den som vill analysera huruvida principerna upprätthålls. Som framgår av det andra delkapitlet bygger nämnda distinktion på Hans Klettes idéer från 1984.¹⁵⁶

6.1 Allmän statistik

År 2000 misstänktes totalt 17 403 personer för rattfylleri och grovt rattfylleri. Antalet uppklarade brott uppgick till 15 338. De så kallade drograttfylleristerna är inräknade i statistiken.¹⁵⁷ Den totala andelen lagförda personer för grovt rattfylleri uppgick till 5 051, varav 526, alltså drygt tio procent, var kvinnor.¹⁵⁸ Av alla brott som begicks av kvinnor år 2000 utgjorde brott enligt trafikbrottslagen 16 procent. Vid en jämförelse med hur stor procentandel av männens brottslighet som utgjordes av brott enligt trafikbrottslagen visade det sig att samma procentsats, d v s 16 procent, gällde beträffande männen.¹⁵⁹

Efter 1990 års reform minskade andelen fängelsedomar dramatiskt. Året före reformen 1989 dömdes drygt 70 procent av de grova rattfylleristerna till fängelse medan motsvarande del 1991 var 42 procent. Skillnaden berodde huvudsakligen på att fler dömdes till villkorlig dom. Andelen gärningsmän som dömdes till villkorlig dom ökade från fem procent 1989 till 28 procent 1991. Som tidigare beskrivits ändrades dock denna trend när HD 1991 i ett antal domar återigen befäste fängelse som normalpåföljd för grovt rattfylleri.¹⁶⁰

Mörkertalet när det gäller rattfylleri är mycket stort. Antalet polisanmälda rattfylleribrott 1999 uppgick till 13 941. Av de personer som gjorde sig

¹⁵⁶ Klette, Hans, *Likheten inför lagen och tingsrätternas påföljdsval vid rattfylleri 1979-1982*, 1984.

¹⁵⁷ BRÅ 2001:16, s 31 och 67.

¹⁵⁸ BRÅ 2001:16, s 133.

¹⁵⁹ BRÅ 2001:16, s 196.

¹⁶⁰ se NJA 1990:77 I och II, NJA 1991:471 och NJA 1991:558 samt BRÅ-rapport 1998:7 s 30.

skyldiga till grovt rattfylleri hade 60 procent en promillehalt på 1,5 promille eller mer medan mellan tre och fyra procent hade en promille på 3,0 eller mer.¹⁶¹

I en BRÅ-rapport från 2001 undersöktes fängelsestraffets användning i mål om grovt rattfylleri. I rapporten kom man fram till att antalet utdömda fängelsestraff under större delen av 1990-talet låg på mellan 60 och 68 procent av alla utdömda straff. 1999 minskade fängelsestraffen till 49 procent för att år 2000 gå ner till en andel av 44 procent. Ändringen av fängelsestraffet mellan 1998 och 1999 berodde på den nya bestämmelsen om att villkorlig dom kunde kombineras med samhällstjänst. År 2000 var andelen fängelsestraff ungefär lika stor som före de ovan omtalade HD-domarna från 1991.

Den statistiska utvecklingen var intressant under 1990-talet. I en rapport från BRÅ författad av Tove Sporre behandlades rattfylleriets utveckling. Det konstaterades i rapporten att rattfylleriet stadigt minskade under 1990-talet för att sedan öka igen. Detta antogs bero på att instrumenten för att döma drogfyllerister ökat, att polisens kontroller ökat i omfattning och att alkoholkonsumtionen ökat.

År 2000 lagfördes 5 051 personer för grovt rattfylleri. Påföljderna fördelades så att 43,9 procent dömdes till fängelse, 0,1 procent till rättspsykiatrisk vård, 24,9 procent till skyddstillsyn, 26,9 procent till villkorlig dom, 0,8 procent till överlämnande till särskild vård, 0,5 procent till böter, och 1,7 procent till övriga påföljder. Av domarna på skyddstillsyn och villkorlig dom kombinerades majoriteten med samhällstjänst.¹⁶² Vidare är det av intresse att andelen som dömts till fängelse för rattfylleribrott och sedan beviljats elektronisk övervakning uppgick till 48,7 procent år 2000.¹⁶³

6.2 Tidigare forskning

1984 publicerades en undersökning av Klette med titeln *Likheten inför lagen och tingsrätternas påföljdsval vid rattfylleri 1979-1982*. Klette jämförde vilka omständigheter som domstolen fäste vikt vid beträffande kvinnor och män. Först presenterar jag hans rapport och därefter följer MHF:s färskare rapport samt andra senare kartläggningar. Innan 1990 års reform hade man, som framgått av kapitel 4.1, också en gradindelning. Den svårare varianten kallades rattfylleri och fanns i 4 § 1 mom TBL, medan den lindrigare varianten fanns i 2 mom och kallades rattonykterhet. Utgångspunkten var att en person som druckit alkohol inte var lämplig som förare. Den som hade en promillehalt på 1,5 promille eller mer kunde dömas till upp till tre månaders fängelse. Den nedre straffbarhetsgränsen var 0,5 promille alkohol i blodet. Det måste för fullständighetens skull tilläggas att Klettes arbete även i övrigt

¹⁶¹ MHF:s rapport, s 6.

¹⁶² BRÅ 2001, *Brottsutvecklingen i Sverige 1998- 2000*, s 237 f.

¹⁶³ MHF:s rapport, s 15.

till stora delar byggde på bestämmelser som numera är upphävda eller ändrade. 1984 beaktades t. ex. 1 kap 7 § BrB.

Även om Klettes arbete byggde på lagstiftning, både beträffande rattfylleri och påföljdsval, som numera är upphävd eller ändrad är det av intresse att lyfta fram de faktorer som Klette ansåg intressanta vid bedömningen av om principen om likheten inför lagen upprätthölls. Klette kom i sin undersökning fram till att det fanns två särskilt väsentliga skillnader som hade betydelse vid domstolarnas påföljdsval. Den ena var om den som dömdes var man eller kvinna och den andra var om en personutredning hade inhämtats.

Klette fäste i sin undersökning vikt vid skillnaden mellan rättsligt relevanta och icke relevanta faktorer, eller andra faktorer av eventuell betydelse för påföljden. Som rättsligt relevanta betraktade han dem som följde av lagtexten, t ex fordonsslag, förande, påverkansmedel, påverkansgrad, ålder och andra förmildrande eller försvårande omständigheter. Bland annat påpekade Klette, beträffande fordonsslagets betydelse, att det ansågs mindre trafikfarligt att köra moped än ett tyngre fordon. Vidare gav han som ett exempel på en rättsligt relevant faktor att den dömdes endast parkerat om ett fordon. Som icke relevanta rättsliga faktorer eller andra faktorer av eventuell betydelse för påföljden nämndes kön, offentlig försvarare, personutredning, promillehalt och trafikbrottskombination.¹⁶⁴

I sin undersökning fann Klette att användningen av personutredningsinstitutet var liten och mycket ojämn vid en jämförelse mellan landets tingsrätter. Konsekvensen av detta var att personer som genomgått en utredning dömdes till mildare domar än de som inte genomgått en personundersökning. Detta faktum uppmärksammades av lagstiftaren vid lagändringen 1994 då det blev i det närmaste obligatoriskt att kräva in en personundersökning vid samtliga fall då personen misstänktes för grovt rattfylleri.¹⁶⁵

Klette fann i sin undersökning att det bland dömda i åldersgruppen 21- 64 år var 2,5 gånger vanligare att män dömdes till fängelse än kvinnor. Över lag var det vanligare att kvinnor fick mildare domar än män trots att promillehalten inte skiljde sig nämnvärt åt. Vidare var det vanligare att tingsrätterna förordnade offentlig försvarare för kvinnorna. Andelen därvidlag var 91 procent i jämförelse med 56 procent för männen. I fråga om personundersökning företagits var motsvarande siffror 64 respektive 22 procent.¹⁶⁶

Klette kom till slutsatsen att det framförallt förelåg två väsentliga samband när det gällde valet mellan fängelse och alternativa påföljder. Det ena var

¹⁶⁴ Klette, Hans, 1984, a a, s 27 f.

¹⁶⁵ Prop 1993/94:44, s 40 ff.

¹⁶⁶ Klette, Hans, 1984, s 25.

mellan kön och påföljd medan det andra var mellan personutredning och påföljd. Anledningen till skillnaden mellan könen ansågs vara att personutredningar och läkarintyg förekom oftare bland kvinnor än bland män. Av den typfallsanalys som Klette gjorde i sin rapport framgick att tingsrätterna oftare bland kvinnor än bland män framhöll psykiska problem, personliga förhållanden och nödsituationer vid påföljdsvalet.¹⁶⁷

6.3 "Icke relevanta faktorer"

Motorförarnas Helnykteristförbund (MHF) presenterade i början av år 2002 en rapport om påföljderna vid grovt rattfylleri. Rapporten innehåller en statistisk redogörelse av undersökta tingsrättsdomar. Syftet med MHF:s undersökning var att den skulle leda till en mer målmedveten kamp mot rattfylleriet. Vidare var tanken att ge en saklig bild av hur rattfyllerilagstiftningen tillämpas i svenska domstolar och att ge underlag för diskussion såväl inom domstolsväsendet som hos allmänheten. Dessutom var avsikten att förmedla kunskaper om rattfylleriproblemet ur trafiksäkerhetssynpunkt. Nämnas i sammanhanget bör att rapporten var koncentrerad runt statistiska fakta utan att gå närmare in på att förklara de siffror man fått fram genom undersökningen. Häri ligger rapportens svaghet.

Rapporten tog i likhet med Klettes tidigare arbete sin utgångspunkt i rättsligt relevanta respektive icke relevanta faktorer. Även om man inte direkt uttrycker detta faktum i rapporten är det uppenbart att man använde sig av Klettes tidigare arbete när man valde vilka faktorer som var av intresse att beakta. Emellertid kunde inte längre promillehalten betraktas som en rättsligt irrelevant faktor.¹⁶⁸

MHF beaktade i sin rapport inte mål där det förekom kombinerade trafikbrott utan fokuserade främst sin utredning på grovt rattfylleri utan andra åtalpunkter. Syftet var att göra en rättvis jämförelse av påföljder vid grovt rattfylleri. Det presenterade materialet innehöll endast de fall som hamnat under domstols bedömning. I MHF:s undersökning gjordes inga studier av domskälen varför det är svårt att närmare analysera de resultat som arbetsgruppen kom fram till. De fem faktorer som arbetsgruppen tog fasta på var följande.

1. om det förelåg grovt rattfylleri utan andra åtalpunkter.
2. var brottet begicks.
3. om den tilltalade var man eller kvinna.
4. hur gammal den tilltalade var.
5. vilken påföljd som utdömdes i tingsrätten.¹⁶⁹

¹⁶⁷ Klette, Hans, 1984, a a, s 315 ff.

¹⁶⁸ Möjligen kan man ifrågasätta huruvida denna faktor kan ha varit helt irrelevant enligt tidigare lagstiftning. Eftersom denna uppsats i första hand syftar till att utreda situationen idag utreder jag emellertid inte den frågan närmare.

¹⁶⁹ MHF:s rapport, bilaga 1, s 44.

MHF studerade 10 661 domar åren 1996 och 1999 från 79 av landets 95 tingsrätter. Anledningen till att undersökningen omfattade just dessa år var att man räknade med att den lagändring som kom 1994 skulle ha fått fullt genomslag vid tingsrätterna först 1996. Rapporten kontrollerade skillnader mellan kvinnor och män samt andra skillnader i påföljdspraxis vid landets underrätter. I undersökningen gjordes en uppdelning mellan de olika huvudpåföljderna vid grovt rattfylleri. Dessa var fängelse, skyddstillsyn, villkorlig dom¹⁷⁰, böter och övriga påföljder.¹⁷¹

Enligt MHF framgick tydligt att antalet villkorliga domar ökat kraftigt; från 6,1 till 24,3 procent under mätperioden. Samtidigt skedde en minskning av antalet fängelsedomar från 58,3 till 42,7 procent. I detta sammanhang måste man erinra om att villkorlig dom från och med 1999 kunde kombineras med samhällstjänst samt att möjligheten att kombinera samma föreskrift med skyddstillsyn permanentades. MHF:s undersökning innehöll även en jämförelse mellan olika delar i landet. Visserligen skilde sig statistiken mellan de olika delarna åt men skillnaderna var marginella.¹⁷²

Av intresse att nämna beträffande MHF:s undersökning är att man av denna kan utläsa att promillehalten inte skilde sig åt mellan åren 1996 och 1999. Samtidigt kan konstateras att över 60 procent av de dömda personerna hade 1,5 promille i blodet eller mer och att mellan tre och fyra procent hade en promillehalt på 3,0 promille eller mer.¹⁷³ Promillehalten är av intresse därför att den kan ge en viss indikation på för hur många procent fängelse ursprungligen har presumerats. När den tilltalade har en promillehalt på över två procent blir, enligt ovan redovisad praxis, presumtionen för fängelse starkare.¹⁷⁴

6.3.1 Skillnaden mellan kvinnor och män

MHF kom, inte helt överraskande, fram till att männen var kvantitativt överrepresenterade i rattfylleristatistiken; 9,2 procent eller 1 081 av de misstänkta var kvinnor.¹⁷⁵ Samtidigt konstaterades emellertid att andelen kvinnor har ökat konstant sedan 1975 då den gruppen utgjorde fyra procent av alla som misstänktes för rattfylleri. Förklaringen till att andelen kvinnor har ökat under de senaste åren var att deras alkoholvanor väsentligen har ändrats. Kvinnor dricker betydligt mer och har numera i stor utsträckning övertagit männens alkoholvanor.¹⁷⁶ Intressant är också att promillehalten inte skilde sig särskilt mycket åt vid en jämförelse mellan kvinnor och män

¹⁷⁰ Här ska tilläggas att villkorlig dom i de flesta fall förenas med böter enligt 27 kap 2 § BrB.

¹⁷¹ MHF:s rapport, s 15.

¹⁷² MHF:s rapport, s 24 ff.

¹⁷³ MHF:s rapport, s 6 f.

¹⁷⁴ MHF:s rapport, s 8 f.

¹⁷⁵ MHF:s rapport s 8.

¹⁷⁶ BRÅ 2001, *Brottsutvecklingen i Sverige 1998- 2000*, s 235 f.

bland de som lagfördes. Även denna siffra försökte arbetsgruppen förklara med att kvinnorna tagit efter männens alkoholvanor¹⁷⁷

Den mest anmärkningsvärda upptäckten som gjordes var att påföljdsvalet likväl skilde sig mycket åt vid en jämförelse mellan män och kvinnor. Enligt förbundet skilde sig procentsiffrorna för hela landet åt enligt följande uppställning under åren 1996 och 1999.¹⁷⁸

	Män 1996	Kvinnor 1996	Män 1999	Kvinnor 1999
Fängelse	60,7 %	38,0 %	44,6 %	29 %
Skyddstillsyn	28,1 %	50,9 %	26,3 %	44,8 %
Villkorlig dom	5,7 %	9,4 %	24,5 %	22,6 %
Dagsböter	5,4 %	1,4 %	4,4 %	3,2 %
Övriga påföljder	0,1 %	0,3 %	0,1 %	0,3 %

En tydlig skillnad förelåg tydligen mellan könen. Redogörelsen nedan kommer åtminstone delvis ge förklaringar till denna skillnad.

6.3.2 Offentlig försvarare

Enligt 21 kap 3 a § 2 st RB finns tre punkter där det räknas upp under vilka omständigheter som offentlig försvarare ska förordnas. För det första ska så ske om det behövs med hänsyn till utredningen av brottet. För det andra ska offentlig försvarare förordnas om det är tveksamt vilken påföljd som ska väljas och det finns anledning att döma till annan påföljd än böter eller villkorlig dom eller sådana påföljder i förening. Slutligen ska offentlig försvarare utses om det i övrigt föreligger särskilda skäl med hänsyn till den misstänktes personliga förhållanden eller till vad målet rör.

I motiven till paragrafen underströks i anslutning till första punkten att det i varje enskilt fall måste avgöras om en offentlig försvarare verkligen behövs. Vid en bedömning måste också hänsyn tas till den tilltalades förmåga att själv klara sitt försvar. Enligt den första punkten i stycket ska offentlig försvarare förordnas om den misstänkte är i behov av försvarare med hänsyn till utredningen av brottet. Förordnande av försvarare beror också på om han erkänt eller förnekar brottet. För det fall han förnekar kan den misstänkte enligt motiven behöva hjälp med att hävda sin ståndpunkt gentemot åklagaren.¹⁷⁹ Enligt motiven kan detta bero på att målet innehåller komplicerade rätts- eller bevisfrågor eller att saken gäller omfattande eller på annat sätt svåröverskådliga sakförhållanden.¹⁸⁰ Åberopar åklagaren

¹⁷⁷ MHF:s rapport, s 9.

¹⁷⁸ MHF:s rapport, s 22 ff.

¹⁷⁹ NJA II 1943, s 283.

¹⁸⁰ Fitger, Peter, Kommentar till Rättegångsbalken del II, Stockholm 1998, RB 21 kap 3 a §, supplement 29, 21:16 b.

vittnen torde det i regel finnas anledning att överväga beslut om offentlig försvarare.

I bedömningen av den tilltalades behov av försvarare måste ingå en prövning av om den åberopade utredningen är rimlig med hänsyn till vad målet gäller. Det kan inträffa att den tilltalade för in bevisning i bagatellmål som inte står i proportion till vad målet gäller. Under sådana omständigheter förefaller det inte rimligt att en offentlig försvarare kommer i fråga.¹⁸¹

Den andra punkten avser sådana fall där det är tveksamt vilken påföljd som ska väljas för den tilltalade. I sådana mål är det viktigt att den tilltalade får biträde av en offentlig försvarare för att alla relevanta omständigheter med säkerhet ska lyftas fram. För det fall någon egentlig tveksamhet om vilken påföljd som ska väljas i det enskilda fallet inte finns, torde det däremot vara tveksamt om offentlig försvarare ska förordnas.¹⁸² Ofta är det den tilltalades personliga förhållanden som gör att det är tveksamt vilken påföljd som ska väljas.¹⁸³

Beträffande rattfylleribrotten bör inte offentlig försvarare förordnas enbart av den anledningen att det kan bli fråga om en frihetsberövande påföljd. I rättsfallet NJA 1984 s 787 sade HD att det förhållande att tingsrätten dömt ut en icke frihetsberövande påföljd och att åklagaren sedan överklagar i allmänhet är ägnat att bidra till att det är tveksamt vilken påföljd som ska väljas. I sådana fall bör offentlig försvarare förordnas. Andra punkten i 21 kap 3 a § RB förutsätter för ett förordnande att det finns anledning till att döma till annan påföljd än fängelse. Varken böter eller villkorlig dom kan anses utgöra så ingripande påföljder att någon försvarare behövs. Ibland behövs en förhandsbedömning av påföljdsfrågan (jfr 1 kap 3 b § och 46 kap 15 § RB).¹⁸⁴

Enligt den tredje punkten ska offentlig försvarare förordnas om det behövs med hänsyn till den tilltalades personliga förhållanden. Stadgandet gäller om det finns särskilda skäl. Sådana skäl är hög ålder, psykisk eller allvarlig fysisk sjukdom, nedsatt syn eller hörsel eller annat allvarligt handikapp. Även då den misstänkte ska genomgå rättspsykiatrisk undersökning ska offentlig försvarare förordnas. Vidare kan det bli aktuellt med en offentlig försvarare då de tilltalade har vissa språksvårigheter¹⁸⁵ och när det annars föreligger särskilda skäl med hänsyn till vad målet rör.¹⁸⁶

Liksom Klette gjort tidigare undersökte MHF även huruvida domstolarnas påföljdsval skilde sig åt beroende på om den tilltalade hade försvarare eller

¹⁸¹ Kommentar till RB, del II, supplement 29, 21:17

¹⁸² Jfr NJA 1985 s 694.

¹⁸³ Kommentar till RB, del II, supplement 29, 21:18 och NJA 1988 s 37.

¹⁸⁴ Kommentar till RB, del II, supplement 29, 21:18.

¹⁸⁵ Jfr NJA 1999 s 227.

¹⁸⁶ Kommentar till RB, del II, supplement 29, 21: 18 ff.

inte. Därvid kom man fram till de resultat som framgår av uppställningen nedan.¹⁸⁷

Försvare 1996 Utan försvare 1996 Försvare 1999 Utan försvare 1999

Fängelse	54,6 %	62,9 %	40,7 %	45,4 %
Skyddstillsyn	33,8 %	26,7 %	30,1 %	26,7 %
Villkorlig dom	7,6 %	4,2 %	24,6 %	23,8 %
Dagsböter	3,8 %	6,2 %	4,3 %	4,2 %
Övriga påföljder	0,2 %	-	0,3 %	-

Av redogörelsen framgår att offentlig försvarare inte förordnas om det är uppenbart att personen ifråga kommer att dömas till fängelse t ex på grund av återfall. Detta kan vara en delförklaring till varför fängelsedomarna för personer som inte haft offentlig försvarare ligger högre än de som haft försvarare.

6.3.3 Personutredning

I förarbetena till 1994 års reform framhölls att personutredningsinstitutet skulle användas i högre utsträckning vid grovt rattfylleri.¹⁸⁸ 1 § lagen (1991:2041) om särskild personundersökning i brottmål mm¹⁸⁹ ger besked om när rätten ska inhämta yttrande. Så ska ske om det behövs för avgörande i påföljdsfrågan i brottmål, eller det annars behövs en särskild utredning om en misstänkts personliga förhållanden. Utredning ska även inhämtas om det kan antas att åtgärder aktualiseras som bidrar till att personen avhåller sig från fortsatt brottslighet.

Utredningen utförs av frivården vid den lokala kriminalvårdsmyndigheten. Meningen med personutredningen är bl a att det ska framgå om det finns ett vårdbehov eller om den tilltalade är lämplig för samhällstjänst och samtycker därtill. Frivården ska i sitt yttrande även ge förslag till en lämplig påföljd. Enligt RRV inhämtade tingsrätterna år 1995 personutredningar i 73 procent av fallen i mål där grovt rattfylleri utgjorde huvudbrott. Differensen mellan underrätterna var stor och varierade från 25 procent hos vissa tingsrätter till 97 procent hos andra.¹⁹⁰

En följd av lagstiftningen om villkorlig dom eller skyddstillsyn med föreskrift om samhällstjänst är att domstolarna måste göra en bedömning i det enskilda fallet om förutsättningarna för dessa påföljder föreligger. Detta

¹⁸⁷ MHF:s rapport, s 20 ff.

¹⁸⁸ Prop 1993/94:44, s 40 ff.

¹⁸⁹ Se närmre i lagens förarbeten, Prop 1989/90:2, Ju 1989/90:2.

¹⁹⁰ Klette, Hans, *Likheten inför lagen och tingsrätternas påföljdsval vid grovt rattfylleri*, Motorföraren nr 3, maj 2001 och RRV:s enkät från 1995.

har medfört att antalet personutredningar har ökat i hela landet. Klette har gjort en undersökning angående användningen av personutredningsinstitutet för september månad 1999. Han kom fram till att andelen personutredningar hade ökat till 91 procent. Klette konstaterade dock att kvalitén på dessa var starkt skiftande och att institutet utnyttjades olika av olika domstolar.¹⁹¹ Klette anförde vidare att domskälen vid påföljdsvalet var mycket kortfattade och schablonartade liksom att artbrott och ej särskilda skäl ofta medförde fängelsestraff för den tilltalade. Vid skyddstillsyn med dess olika varianter samt vid villkorlig dom med samhällstjänst var domskälen, enligt Klette, däremot bättre motiverade.¹⁹²

Klettes artikel avslutades med att han konstaterade att för att likheten inför lagen ska upprätthållas måste personutredningarnas kvalitet förbättras och domarnas kunskaper beträffande rattfylleri fördjupas. Dessa åtgärder är mycket viktiga för allmänhetens förtroende för rättsväsendet och därmed också för grunden till det demokratiska samhället, menade Klette.

Enligt lagmotiven ska en missbrukare med vårdbehov normalt få skyddstillsyn, även om han vägrar att underkasta sig vård. Klette hänvisade till en enkät från RRV som visade att 82 procent av landets domare och frivårdspersonalen ställde sig negativa till att denna påföljd skulle utdömas om den tilltalade inte själv var motiverad till påföljden.¹⁹³

6.4 Sammanfattande kommentarer

Statistiken visar tydligt att grovt rattfylleri är ett allvarligt och utbrett samhällsproblem. Därmed synes det motiverat att betrakta det som ett artbrott utifrån den syn som lagstiftaren ger uttryck för.¹⁹⁴ Vidare framgår att reformerna och HD:s praxis påverkat statistiken vilket jag kommer att kommentera i kapitel 8. Intressant är även att nära hälften av alla fängesedomar verkställs genom s k fotboja.

Den statistik och forskning som kanske ändå är mest intressant för den här uppsatsen är emellertid den som har att göra med rättsligt icke relevanta faktorer. Denna terminologi har jag tagit från Klette. Naturligtvis finns fler rättsligt icke relevanta faktorer än de jag nämnt särskilt i detta kapitel. Mest intressant och omdiskuterad är emellertid betydelsen av kön samt om offentlig försvarare förordnats och yttrande från frivården inhämtats. Utan att använda sin tidigare terminologi anser jag dessutom att Klette i sitt senare arbete lyfte fram ännu en faktor som synes vara ett stort bekymmer idag, när yttranden från frivården inhämtas i det närmaste regelmässigt; att

¹⁹¹ Klette, Hans, *Likheten inför lagen och tingsrätternas påföljdsval vid grovt rattfylleri*, Motorföraren nr 3, maj 2001.

¹⁹² Klette, Hans, Motorföraren nr 3, maj 2001.

¹⁹³ Klette, Hans, Motorföraren, nr 3, maj, 2001.

¹⁹⁴ Se kapitel 5.3.1.

kvalitén på yttrandena varierar kraftigt. En annan faktor som framskyntat är den enskilde domarens eventuella okunskap.

Mest iögonfallande är skillnaden i påföljdsval mellan kvinnor och män. Framför allt Klettes tidigare forskning visar detta. Som framgått är det betydligt vanligare att kvinnor får en alternativ påföljd. Vad man dock måste fråga sig är om skillnaderna kan förklaras med rättsligt relevanta faktorer. I kapitel 8 kommer jag närmare att gå in på detta. Redan nu vill jag dock framhålla att skillnaderna var större mellan könen på alla sätt vid tiden för Klettes arbete och på den tiden var det som framgått inte alls lika vanligt med personutredning. Däremot fann Klette i det tidigare arbetet att det var betydligt vanligare att man inhämtade personutredningar om den tilltalade var kvinna. Som framskyntat kan man emellertid inte heller beträffande denna skillnad säkert uttala att den berodde på rättsligt icke relevanta faktorer. Förutom de faktorer som Klette fann, t ex att kvinnor var mer benägna att ordna läkarintyg, fanns möjligen ytterligare förklaringar till skillnaderna. Klette menade dock att domstolarna var mer benägna att se till förmildrande omständigheter när det gällde kvinnor.

Klettes tidigare arbete men även MHF:s statistik synes ge vid handen att risken för fängelse ökar om man inte har försvarare. I förlängningen är det därför ett problem om offentlig försvarare förordnas för vissa men inte för andra. Den forskning och statistik som redovisats ovan tyder också på ökad benägenhet att förordna försvarare när den tilltalade är kvinna. Av detta får man lätt intrycket att de principer som detta arbete handlar om åsidosätts. Vad jag noterat i detta stycke kommer jag därför att analysera och försöka närmare förklara i det avslutande kapitlet. Redan nu vill jag dock framhålla att man inte kan utesluta att rättsligt relevanta faktorer kan förklara det mesta. Som antydde ovan torde man inte minst kunna hitta förklaringar i regleringen i 21 kap 3 a § 2 st RB.

Det hade varit intressant om MHF även hade redovisat statistik beträffande personutredningars betydelse. I avsaknad av sådan kan man dock konstatera att både förbundets och Klettes uppfattning är att den skiftande kvalitén på yttrandena är ett bekymmer. Vidare synes det vara ett problem att domstolarna gör olika bedömningar om när yttranden ska inhämtas. RRV:s siffror visar att detta problem kvarstod även 1995. Dessutom konstaterade Klette att personutredningar var vanligare när kvinnor åtalades. Även denna skillnad torde dock delvis kunna ha acceptabla förklaringar.

7 En jämförelse mellan grovt rattfylleri och mened; ett annat artbrott

Utifrån principerna är det av intresse att jämföra grovt rattfylleri med ett annat artbrott. Närmas till hands ligger då en jämförelse med mened eftersom det brottet ligger närmast grovt rattfylleri om man ser till straffskalan och till respektive brotts karaktär. Liksom vid grovt rattfylleri är fängelsefrekvensen hög vid mened. Problemet är att mened inte på samma sätt som grovt rattfylleri är ett alkoholrelaterat brott. Vid en jämförelse är det därför viktigt att komma ihåg att andra påföljder än fängelse i högre utsträckning torde bli aktuella i mål rörande grovt rattfylleri. Anledningen till att detta kapitel är det sista före slutsatserna är att man vid det här laget torde ha fått en överblick beträffande grovt rattfylleri, påföljderna för brottet samt idén bakom att konstruera vissa brott som artbrott.

7.1 Mened

Brottet mened finns upptaget i 15 kap 1 § BrB där det stadgas att den som under laga ed lämnar osann uppgift eller förtiger sanningen, döms för mened till fängelse i högst fyra år, eller om brottet är ringa, till böter eller fängelse i högst sex månader. Om brottet anses grovt, ska den som befinns skyldig dömas till fängelse i lägst två och högst åtta år. Vid bedömningen om brottet ska anses grovt ska rätten fästa särskild vikt vid om gärningsmannen haft uppsåt att en oskyldig skulle fällas till ansvar för brott eller om synnerlig skada skulle tillfogas någon. Vid en jämförelse med grovt rattfylleri kan det konstateras att lagstiftaren fastställt straffskalan för grovt rattfylleri till fängelse i högst två år. Följaktligen ligger straffskalan för normalgraden av mened betydligt högre än för grovt rattfylleri.

Hovrätten över Skåne och Blekinge företog ett mål till avgörande där en 29-årig kvinna befanns skyldig till mened eftersom hon lämnat felaktiga uppgifter för att hjälpa en väninna som åtalades för rattfylleribrott. I domskälen anfördes bl a följande. I domstolarnas praxis bestäms fängelsestraffets längd vid menedsbrott av normalgraden regelmässigt till fyra eller sex månader. I mycket få fall bestäms straffet till mer än sex månader. Medellängden av fängelsestraffen för mened uppgår till mellan fyra och sex månader. Generellt kan sägas att straffet lika ofta bestäms till fyra månader som till sex. Av (då) tillgängliga statistiska uppgifter framgår visserligen också att ett inte försumbart antal fall leder till fängelsestraff som understiger fyra månader. Det kan emellertid antas att det i en betydande del av dessa fall förelegat någon förmildrande omständighet. Vidare kan det vara frågan om fall där den tilltalade varit under 21 år, vilket innebär att

hans ålder särskilt ska beaktas vid straffmätningen, eller fall som legat nära gränsen till ringa brott. Tänkbart är också att menedsbrott som föranleder kortare straff än fyra månaders fängelse avsett sådana huvudgärningar som endast varit belagda med böter.¹⁹⁵ Hovrätten dömde kvinnan till fyra månaders fängelse.

Slutsatsen som kan dras av HovR:ns resonemang är att normallängden för fängelsestraff för mened är mellan fyra och sex månader beroende på omständigheterna i det enskilda fallet. HD har i ett flertal domar konstaterat att det föreligger en mycket stark presumtion för fängelse. I NJA 1976 s 334 dömde HD visserligen en kvinna som missbrukade narkotika för mened till skyddstillsyn. Menedsbrottet är dock sådant till sin art att fängelse bör dömas ut (jfr 30 kap 4 § 2 st BrB).¹⁹⁶

I RH 1994:58 gjorde sig en 19-åring skyldig till mened i ett mål om grovt rattfylleri. 19-åringen hävdade att han utsatts för hot. Han dömdes till tre månaders fängelse eftersom hovrätten beaktade hans ungdom vid straffmätningen. Hovrätten lade dock ingen större vikt vid hotet.

RH 1996:19 handlade om en 17-åring som begick mened i ett rånmål. Tingsrätten dömde honom till 2 månaders fängelse. HovR:n sänkte straffet till en månads fängelse med hänsyn till den tilltalades ålder. Vid straffmätningen betonades dock att den tilltalade nästan hade fyllt arton år då han begick brottet.

I NJA 1996 s 757 tog HD ställning till frågan om påföljd för en yngling som vid 17 års ålder gjort sig skyldig till mened. Bakgrunden i fallet var att tre kamrater till 17-åringen hade gjort sig skyldiga till grov misshandel. Jonas A, som från början varit misstänkt, hördes som vittne under ed. Tingsrätten fann Jonas A skyldig till brottet och dömde honom för mened till villkorlig dom jämte 120 dagsböter å 30 kronor. I domskälen uttalade tingsrätten att det mot bakgrund av gällande praxis inte kunde anses att det förelåg synnerliga skäl för att döma den tilltalade till fängelse.¹⁹⁷ Göta hovrätt fastställde tingsrättens dom.

Riksåklagaren överklagade och yrkade att påföljden för Jonas A skulle bestämmas till fängelse. I sina domskäl anförde HD följande. Brott som innefattar åsidosättande av respekten för rättsväsendet och som påverkar möjligheterna att upprätthålla rättssystemets effektivitet och tillförlitlighet behandlas i praxis ofta som artbrott. Till dessa brott hör menedsbrottet. Jonas A har vid såväl tingsrätten som hovrätten lämnat oriktiga uppgifter beträffande en kamrat. Jonas A lämnade oriktiga uppgifter som syftade till att hans kamrat skulle frias. Några förmildrande omständigheter förelåg inte

¹⁹⁵ Hovrätten över Skåne och Blekinge 1997-09-30 DB 5167.

¹⁹⁶ Holmberg, Carl; Leijonhufvud, Madeleine och Wennberg, Suzanne, *Brottsbalken- en kommentar, del II, 7:e upplagan*, Stockholm 1998, s 166.

¹⁹⁷ Jonas A var endast 17 års vid tillfälle för brottet och det krävs synnerliga skäl för att en underårig ska dömas till fängelse; se 30 kap 5 § 1 st BrB.

enligt HD. HD fann att det med hänsyn till brottets art fanns synnerliga skäl att döma Jonas A till fängelse. Med hänsyn till hans ungdom bestämdes straffet till en månads fängelse.¹⁹⁸

I NJA 1999 s 561 var frågan om påföljden för två flickor, av vilka den ena vid 16 års ålder gjort sig skyldig till mened och den andra vid 20 års ålder till anstiftan av mened. Bakgrunden i målet var att den 20-åriga flickan misshandlats av sin pojkvän. Den 20-åriga kvinnan Cathrin M-G hade inför huvudförhandlingen gett 16-åringen Niwin S, som skulle höras som vittne, instruktioner om vad hon skulle säga. Tingsrätten fann att åtalet var styrkt och att Niwin S skulle dömas till villkorlig dom jämte 150 dagsböter å 30 kronor och Cathrin M-G till anstiftan till mened jämte 150 dagsböter å 30 kronor. HoR:n ändrade tingsrättens domslut så att påföljden för Niwin S bestämdes till villkorlig dom med samhällstjänst i 40 timmar och för Cathrin M-G till skyddstillsyn med samhällstjänst i 40 timmar.

HD fastställde HovR:ns domslut och hänvisade till de särskilda omständigheterna i fallet, men samtidigt underströks att det föreligger en mycket stark presumtion för att bestämma påföljden till fängelse i menedsmål. Bland de särskilda omständigheterna märktes att meneden berodde på påtryckningar från den man som hade misshandlat Cathrin M-G.

Av den praxis som redovisats här kan man, menar jag, dra slutsatsen att det är oerhört svårt att få någon alternativ påföljd vid mened. Man kan också notera att HD tydligt har visat underrätterna att det i princip är fängelse som gäller.

7.2 Jämförelsen

För grovt rattfylleri utan några särskilda försvårande omständigheter anses straffvärdet ofta motsvara ungefär en månads fängelse medan motsvarigheten för mened ligger på fyra till sex månader. Att döma av HD:s sätt att resonera är artvärdet för mened starkare utifrån argumentet att brott som innefattar åsidosättande av respekten för rättsväsendet påverkar möjligheterna att upprätthålla rättssystemets effektivitet och tillförlitlighet. Därigenom är presumtionen för fängelse starkare vid mened än vid grovt rattfylleri. Generellt sett kan sägas att både straffvärdet och artvärdet är högre för mened än för grovt rattfylleri.

Enligt statistik från BRÅ dömdes under år 2001 totalt 42 personer för mened varav 33 till fängelse. En dömdes till skyddstillsyn, en till villkorlig dom och två till villkorlig dom med samhällstjänst. För grovt rattfylleri var motsvarande siffror följande. Totalt meddelades 5105 domar. Genom dessa dömdes 2125 personer till fängelse. Samma år dömdes 1323 personer till skyddstillsyn varav i kombination med fängelse i sex fall, kontraktsvård i

¹⁹⁸ Holmberg m fl, a a, s 166.

469 fall och samhällstjänst i 242 fall. I 1493 fall bestämdes samma år påföljden till villkorlig dom. 1298 av de villkorliga domarna kombinerades med samhällstjänst. Totalt 42 personer överlämnades till vård inom socialtjänsten.¹⁹⁹

År 2001 låg således fängelsefrekvensen vid mened på cirka 78,6 procent medan motsvarande siffra för grovt rattfylleri var 43,6 procent. Enligt min uppfattning kan man därför rent av ifrågasätta huruvida grovt rattfylleri kan ses som ett artbrott i begreppets ursprungliga bemärkelse. Anledningarna till att frekvensen ligger betydligt högre för mened än grovt rattfylleri synes huvudsakligen vara tre. För det första är straffvärdet högre, liksom, för det andra, artvärdet. Dessa två anledningar gör presumtionen för fängelse starkare. Dessutom ligger det, för det tredje, i rattfylleribrottets karaktär att det i många fall finns ett missbruk av alkohol eller andra sociala missförhållanden som kräver behandling. Detta innebär att någon av de alternativa påföljder som jag tidigare redogjort för aktualiseras.

Ett annat sätt att förklara skillnaden är att se vilken preventiv verkan som lagstiftaren vill uppnå genom att sätta ett visst straffvärde eller att utse ett brott till artbrott. Jag får intrycket att det rör sig om allmänpreventiva contra individualpreventiva skäl. Tanken med artbrott är ju inte minst att allmänpreventiva mål ska uppnås. Delvis torde därför skillnaden kunna förklaras med att *även* individualpreventiva hänsyn är intressanta och relevanta vid grovt rattfylleri på ett helt annat sätt än vid mened. Till exempel är av naturliga skäl risken för att den enskilde brottslingen återfaller i sitt tidigare beteende betydligt mer påtaglig vid grovt rattfylleri.

¹⁹⁹ BRÅ, www.bra.se, tabell 420, statistik 2001.

8 Analys och slutsatser

I detta kapitel är det min målsättning att sammanfatta kärnpunkterna av det som framgått tidigare i uppsatsen för att på bästa sätt kunna besvara uppsatsens frågeställning. Denna är huruvida lagstiftningen om grovt rattfylleri och påföljderna för brottet liksom tillämpningen av denna kan anses förenliga med likhets-, proportionalitets- och ekvivalensprinciperna. Det kan konstateras att frågeställningen inte är helt enkel att besvara och att många aspekter måste vägas in.

Likhetsprincipen innebär att alla människor ska behandlas lika. Specifikt för val av påföljd gäller ekvivalensprincipen som innebär att brott med samma straffvärde förtjänar lika straff. Att påföljden ska bestämmas utifrån brottets straffvärde följer av proportionalitetsprincipen. Emellertid måste man uppmärksamma att beskrivningen av principerna i detta stycke inte är fullständig. Som framgår av kapitel 2 innebär ju t ex inte likhetsprincipen att all särbehandling är otillåten. Vad som krävs är dock att särbehandling är motiverad av legitima skäl och att den inte leder till godtycklighet. Även de två andra principerna kräver att normer är rationellt grundade. Således handlar det inte om absoluta principer. Inte desto mindre är principerna grundläggande i den svenska straffrätten.

Vad man dock också måste hålla i minnet är att principerna kan ges mer eller mindre strikta tolkningar. Detta har framgått av behandlingen i fr a kapitel 3. Anammar man nyklassicismen torde man t ex tolka principerna mer strikt och vara mer bekymrad över avvikelser från dessa, medan den som håller sig till behandlingsideologin låter andra intressen väga tyngre.

8.1 Lagstiftningsnivån

Av fr a kapitel 3-5 har framgått att lagstiftaren har ändrat relevant lagstiftning ett flertal gånger vilket till stor del berott på vilken av de båda ideologierna som har dominerat vid ett givet tillfälle. Särskilt tydligt framgår denna påverkan av kapitel 3. Lagstiftaren har inte bara påverkat genom ändringar i lagtexten utan lika ofta genom uttalanden i förarbetena. Detta synes ha lett till en ryckig rättstillämpning som i sin tur borde påverka möjligheterna att skapa kontinuitet, förutsägbarhet, konsekvens och rättvisa.

Sammantaget förefaller det som om de många ändringar som gjorts, dels beträffande grovt rattfylleri och dels beträffande påföljdssystemet i stort, bidrar till att enhetligheten och möjligheten att upprätthålla principerna äventyras.

Ett annat problem som framkommit och som berör lagstiftningsnivån är det omdebatterade artbrottsinstitutet. Anledningen till detta är att brottet ofta

begås av människor som i övrigt inte är kriminellt belastade. Samtidigt föreligger det en stor potentiell fara för att någon skadas eller i värsta fall dödas av den som kör rattfull. Genom att presumera fängelse för brottet har lagstiftaren hoppats på att avskräcka människor i allmänhet från att köra bil under påverkan av alkohol eller droger.

I enlighet med Påles och von Hirschs idéer anser jag att lagstiftarens främsta problem beträffande påföljderna för grovt rattfylleri är balansgången mellan den allmänpreventiva effekt man eftersträvar och den individualpreventiva verkan man vill uppnå i det enskilda fallet. Genom att grovt rattfylleri anses vara ett artbrott för vilket det råder en presumtion för fängelse har lagstiftaren velat uppnå en allmänpreventiv effekt. Man kan därför påstå att brottets artvärde gör grovt rattfylleri mer förkastligt och klandervärdt än andra brott med samma straffvärde. Hårddraget betyder detta att den som begår ett brott med artstatus, eller högre artvärde än ett annat artbrott, döms hårdare än någon som begår ett annat brott med likartat straffvärde.

I detta sammanhang är mened ett intressant brott. Eftersom artvärdet är mycket högre än vid grovt rattfylleri märks nämligen problematiken utifrån principerna tydligare. En fråga man kan ställa sig är t ex huruvida det är rimligt, eller proportionellt, att den som ljugit om hur en misshandel går till ska få en svårare påföljd än de som utför en ful misshandel som mycket väl kan ha ett betydligt högre straffvärde. Framför allt behandlingsideologer torde här finna ett tydligt exempel på risk för skador eftersom individualpreventiva intressen synes hamna helt i bakgrunden.

Emellertid ansluter jag mig till nämnda författares åsikt att det är godtagbart att göra ett avsteg från principerna, som inte är absoluta, om det finns ett dokumenterat behov av en allmänpreventiv effekt och en rationell tro på att det får den verkan lagstiftaren är ute efter. Jag påstår dessutom att man lika väl kan uttrycka detta så att avsteg från principerna inte föreligger eftersom artbrottsinstitutet får anses legitimt. Detta förutsätter dock bl a att godtycklighet inte uppstår. Vidare måste det finnas en dokumenterad allmänpreventiv verkan. Naturligtvis är det alltid vanskligt att uttala sig om preventiv verkan, men bl a med hänsyn till att det ofta handlar om brottslighet där förövaren ofta inte i övrigt är kriminellt belastad förefaller det rimligt att grovt rattfylleri är ett artbrott. Dessutom är det ju tydligt att grovt rattfylleri är ett utbrett samhällsproblem.

Dagens påföljdssystem bygger på att det ska finnas utrymme för prövning och bedömning i det enskilda fallet. Påföljden ska bestämmas inom ramen för den tillämpliga straffskalan. Vidare ska domstolarna utgå från samma allmänna värderingar som lagstiftaren ger uttryck för. Det torde därför vara av yttersta vikt att lagstiftaren ger tydliga riktlinjer för vilka omständigheter och faktorer som ska vara relevanta att beakta vid bedömning av straffvärde och straffmätning liksom vid bedömningen av vilken påföljd som är lämplig i det enskilda fallet. De kataloger som återfinns i 29 kap BrB kan ses som ett gott försök från lagstiftarens sida att ge klara riktlinjer. Samtidigt kan

konstateras att alla de regler som ska beaktas leder till svåröverskådlighet. Villkorlig dom och skyddstillsyn i kombination med samhällstjänst och verkställighet av fängelsestraff genom elektronisk övervakning är färskt exempel på ytterligare regler som måste beaktas i rättstillämpningen.

Som Borgeke och Reimer påpekade i sin artikel om det differentierade påföljdssystemet måste en lämplighetsbedömning göras i varje enskilt fall. Här finns utrymme för en godtycklig behandling av de enskilda brottslingarna. Problemet är att normerna för de olika påföljdsalternativen måste kunna motiveras på ett rationellt sätt för att inte upplevas som orättvisa. Som framkommit har påföljdssystemet blivit komplext och det är svårt för varje enskild domare att avgöra vilken påföljd som är den mest lämpliga.

Särskilt värd att framhålla är Borgekes och Reimers åsikt att det är svårt att ställa ordentliga prognoser. God hjälp skulle man visserligen kunna få från personutredningsinstitutet som lagstiftaren förespråkade. Emellertid måste man då hålla verkligheten - yttranden skiftande kvalitet - i minnet. Således ansluter jag mig inte till Victors mer behandlingsideologiskt färgade åsikt som synes vara att det differentierade påföljdssystemet är bra och endast behöver reformeras ytterligare. I det närmaste skraddarsydda lösningar för varje individ som döms för grovt rattfylleri är nämligen inte praktiskt möjliga. Tolkas man dessutom likhets-, proportionalitets- och ekvivalensprinciperna någorlunda restriktivt, är sådana lösningar inte heller önskvärda.

Det är vidare svårt att jämföra svårighetsgraden mellan de olika påföljderna. Den rangordning som finns mellan påföljdsalternativen är i sammanhanget föga upplysande. Som påpekats i kapitel 2 ska den enskildes handlande bedömas utifrån behov, förmåga, förtjänst och formell likvärdighet. För att detta ska framstå som rättvist krävs klara direktiv över vilka omständigheter som ska vägas in vid val av påföljd i det enskilda fallet. Frågan är dock hur klara direktiv som kan ges i ett så pass dubbelbottnat påföljdssystem som dagens.

Beträffande påföljderna för grovt rattfylleri blir detta särskilt påtagligt eftersom lagstiftaren, som jag varit inne på, måste göra en avvägning mellan allmänpreventiva och individualpreventiva intressen. Lagstiftaren verkar inte närmare ha tänkt igenom konsekvenserna av de relativt omfattande reformerna de senaste årtiondena. Det är tveksamt om de direktiv som lagstiftaren gett i förarbetena är tillräckligt klara för hur de olika påföljderna ska användas i förhållande till varandra. I stor utsträckning torde det istället vara varje enskild domares sak att bedöma vilken påföljd som är den mest lämpliga i varje enskilt mål om grovt rattfylleri.

Problemen med det differentierade påföljdssystemet är särskilt tydliga i mål om grovt rattfylleri. Detta märktes inte minst genom den jämförelse med mened som gjordes i kapitel 7. Anledningen är att grovt rattfylleri

visserligen är ett artbrott precis som mened men att artvärdet inte är lika högt. Därför, och eftersom det ofta är lämpligt ur ett individualpreventivt perspektiv att döma till frivårdspåföljd, är det i regel mycket mer komplicerat att bestämma rätt påföljd vid grovt rattfylleri. Vid mened är svåröverskådligheten tvärtom ett litet problem. På grund av lagstiftarens uttalanden och HD:s närmast kategoriska praxis är det vid mened mycket enklare att upprätthålla förutsägbarheten och därmed, kan man hävda, principerna. Det lämpliga i den stränga lagstiftningen kan väl dock ifrågasättas på andra grunder som jag varit inne på.

De främsta problemen på lagstiftningsnivån är sammanfattningsvis att lagstiftningen ändrats vid upprepade tillfällen och att lagstiftaren gett ett stort antal riktlinjer och direktiv. Idag talar man om det differentierade påföljdssystemet som kännetecknas av svåröverskådlighet. Vidare är artbrottsinstitutet en mycket känslig fråga om man ser till principerna. På dessa punkter finns därför anledning till både kritik och vaksamhet. Samtidigt är jag medveten om att ytterligare intresseavvägningar måste göras och att jag kanske hade haft enklare att acceptera det differentierade påföljdssystemet om jag vore mer utpräglat behandlingsideologisk.

8.2 Tillämpningsnivån

Jag har nu konkluderat att det finns ett antal problem på lagstiftningsnivån. Därför är det intressant att även ta ställning till hur de som tillämpar lagstiftningen lyckas hålla sig till principerna.

Genom rättstillämpning som jag redogjort för från HD och underrätterna bekräftas bilden av att de många ändringarna av relevant lagstiftning har lett till ryckighet och svårigheter att få en enhetlig rättstillämpning. Som exempel vill jag särskilt framhålla utvecklingen från slutet av 1980-talet och framåt. Efter reformen som genomfördes då, antog underrätterna att man skulle använda de alternativa påföljderna i mycket större utsträckning. Genom sina avgöranden 1991 ändrade emellertid HD på detta eftersom fängelsestraffet åter befästes som normalpåföljd. Denna ryckiga utveckling har jag påvisat med hjälp av statistiken i kapitel 6. Frågan man då bör ställa sig är om även HD medverkat till ryckigheten. Mitt svar på denna fråga är att HD:s rättstillämpning snarast varit resultatet av de många olika reformsträvandena. Även senare under 1990-talet kunde man märka av växelverkan mellan HD och underrätterna å ena sidan och lagstiftaren å andra sidan. Ett intressant rättsfall var RH 1999:118 som innefattade en lång historisk tillbakablick som HovR:n tydligen fann nödvändig att göra för att skapa sig en fullständig syn på den aktuella lagstiftningen.

Befintlig praxis bekräftar även att det finns svårigheter med det differentierade påföljdssystemet. Vid insikt om den uppsjö som finns av olika påföljdsalternativ, där olika påföljder dessutom kan kombineras, torde det vara svårt för enskilda domare att göra exakta bedömningar. Det finns

alltid någon omständighet som skiljer olika fall åt och som kan avgöra vilken påföljden blir.

I NJA 2000 s 17 I och II tog HD fasta på en rad omständigheter. Skillnaderna i de båda fallen var påtagliga och med hänsyn till HD:s motivering framstod det som rättvist att fängelse följde i det ena men inte i det andra fallet. Genom att HD:s domskäl var utförliga gynnade domstolen även en enhetlig rättstillämpning. Fallen visar att det går att hitta rätt i det differentierade påföljdssystemet och ger även underrätterna goda riktlinjer att rätta sig efter. Således kan konstateras att HD hanterade det differentierade påföljdssystemet väl i de båda fallen.

Beträffande principerna och hur väl de efterföljs på tillämpningsnivån kan Klettes relevanta och icke relevanta faktorer som jag redogjort för i kapitel 6 utgöra en viktig utgångspunkt. Exempel på icke relevanta faktorer är kön, om offentlig försvarare förordnats, om personutredning inhämtats och, i förekommande fall, kvalitén på denna.

Klette gjorde en empirisk studie av tingsrätternas domar 1979-1982 och kom fram till att kvinnor i högre grad genomgick personundersökningar, samt återopade läkarintyg och andra särskilda personliga omständigheter. Detta ledde till att kvinnorna i högre grad än männen dömdes till villkorlig dom eller skyddstillsyn. Vid tidpunkten för Klettes undersökning mellan 1979 – 1982 befanns det vara 2,5 gånger vanligare att män dömdes till fängelse än kvinnor. Så stor är dock skillnaden inte alls idag om man ser till resultatet av MHF:s rapport. Än idag finns dock en tydlig skillnad och frågan är varför det förhåller sig så. Kan skillnaden inte helt förklaras med rättsligt relevanta faktorer kan man nämligen konstatera att principerna inte efterlevs, i synnerhet inte likhets- och ekvivalensprinciperna.

Det är ju allmänt känt att män begår brott i större utsträckning än kvinnor och vid återfall torde regelmässigt följa fängelse med beaktande av 30 kap 4 § BrB. En delförklaring till det statistiska utfallet kan därför vara att fler av de dömda männen hade återfallit i brott. Är andelen förstagångsförbrytare större bland kvinnorna kan ju detta förklara att färre ur den gruppen döms till fängelse liksom att personutredning och offentlig försvarare aktualiseras oftare då. I detta sammanhang vill jag inte minst erinra om 21 kap 3 a § 2 st 2 p RB som innebär att offentlig försvare torde förordnas i det närmaste regelmässigt om det handlar om en förstagångsförbrytare medan det är betydligt mer tveksamt om man har att göra med en person som dömts ett flertal gånger.

Vidare kan eventuellt de olika hänsyn man ska ta enligt bestämmelserna i BrB gynna kvinnor. Möjligheten att ta hänsyn till omständigheter hänförliga till subjektet återfinns till stor del i 29 kap 4-7 §§ BrB. Av särskilt intresse för skillnaden mellan män och kvinnor är de s k billighetsskälerna i 29 kap 5 § 8 p BrB. Billighetsskälerna får beaktas både i straffmätningen och vid val av påföljd. Dessa skäl kan avgöra om den tilltalade får ett lindrigare straff än

vad straffvärdet påkallar. Vidare torde billighetsskäl även kunna avgöra om det går att bryta fängelsepresumtionen för grovt rattfylleri. Enligt praxis får hänsyn tas till om någon annan, företrädesvis barn, på ett onödigt sätt kommer att drabbas av att en förälder hamnar i fängelse. Kvinnor har kanske i högre grad huvudansvaret för barn än män och just denna bestämmelse kanske påverkar påföljdsvalet om kvinnan är ensamstående. Detta kan inte anses strida mot likhetsprincipen eftersom samma bedömning skulle göras om samma omständigheter förelåg för en man. Här handlar det med andra ord om en rättsligt relevant faktor. I detta sammanhang hänvisar jag till min redogörelse för NJA 1997 s 781 där den tilltalade var man.

Ytterligare rättsligt relevanta faktorer torde kunna förklara skillnaden. Man kan dock inte på något sätt utesluta att rättsligt icke relevanta faktorer har betydelse emellanåt. Statistiken är ju trots allt ganska tydlig och jag håller det inte för otroligt att domstolarna helt enkelt är mer benägna att ”tycka synd om” kvinnor. Även Klette antydde sådana tankar i sin tidigare undersökning. Det torde dock inte kunna uteslutas att kvinnor är mer lämpliga att fullgöra alternativa påföljder än män.

Jag vill även något ytterligare kommentera betydelsen av försvarare. Statistiken visar föga förvånande att det är vanligare att tilltalade utan försvarare döms till fängelse. Det som förvånar mig är att skillnaden inte är större och samtidigt anar jag här ett bekymmer. Siffrorna antyder nämligen att vissa domare närmast slentrianmässigt förordnar offentliga försvarare medan andra inte förordnar när det verkligen borde ske enligt 21 kap 3 a § RB. Förhåller det sig på detta sätt föreligger följaktligen en avvikelser från principerna.

Hittills har jag pekat på ett antal skillnader och försökt att förklara dessa utifrån rättsligt relevanta respektive icke relevanta faktorer. En siffra som också måste kommenteras är den från MHF som säger att det inte finns någon skillnad mellan olika delar av landet. Denna siffra menar jag antyder att underrätterna behärskar det svårtillämpade system som lagstiftaren tillhandahållit väl. Samtidigt visar både RRV:s och Klettes senare undersökningar att t ex den skiftande kvalitén på personundersökningarna är ett problem.

Av vad jag framfört här torde det ha framgått att det inte finns något entydigt svar. Emellertid påstår jag att vissa skillnader i rättstillämpningen svårligen kan förklaras med endast rättsligt relevanta faktorer. Således förekommer det enligt min uppfattning att man frångår likhets- proportionalitets- och ekvivalensprinciperna i rättstillämpningen. Samtidigt vill jag framhålla att domstolarna verkar ha rättat sig efter lagstiftarens ambivalens på ett bra sätt och att HD har tagit sitt ansvar att skapa enhetlighet. Dessutom är det på sin plats att påpeka att skillnaderna har minskat på de 20 år som gått sedan Klettes tidigare undersökning.

8.3 Till sist

Sammanfattat i en mening är svaret på detta examensarbets frågeställning att lagstiftningen om grovt rattfylleri och påföljderna för brottet liksom tillämpningen av lagstiftningen inte kan anses helt förenliga med likhets-, proportionalitets- och ekvivalensprinciperna. Därför vill jag också passa på att ge några förslag på hur man kan komma till rätta med problemen.

På lagstiftningsnivån är ett naturligt sätt att man nu låter befintlig lagstiftning kvarstå oförändrad och att man snarare försöker rensa ut eventuella överflödiga bestämmelser än att tillföra ytterligare alternativ. Jag vill dock erinra om att en behandlingsideolog som Victor mycket väl kan mena att man ska ha än fler alternativa påföljder och föreskrifter samt att man får stå ut med att principerna naggas lite i kanterna, eller, annorlunda uttryckt, att dessa får tolkas mindre strikt. Enligt min uppfattning måste man dock hålla i minnet att principerna trots allt är grundläggande för rättssäkerheten och därmed för förtroendet för rättsväsendet.

På tillämpningsnivån ansluter jag mig till Klettes synpunkt att man bör höja kraven på personutredningarnas kvalitet. En annan tanke är naturligtvis att utbildning sker av både domare och, kanske fr a, frivårdskonsulenter. Ytterligare en metod torde vara att domstolarna hellre förordnar offentlig försvarare en gång för mycket än en gång för lite. Dessutom kan man hoppas att HD meddelar prövningstillstånd i fler mål och att domstolen då ger ytterligare riktlinjer åt underrätterna.

Litteraturförteckning

Offentligt tryck

Proposition 1962:10 med förslag till brottsbalk
Proposition 1975/76:162
Proposition 1984/85:21
Proposition 1987/88:120 om ändring i brottsbalken m m (straffmätning och påföljdsval m m)
Proposition 1989/90:2, Lag om personundersökning
Proposition 1989/90:7, Om försöksverksamhet med samhällstjänst
Proposition 1993/94:44, ändringar om rattfylleri
Proposition 1994/95:23, Ett effektivare brottmålsförfarande
Proposition 1997/98:96, om vissa reformer för påföljdssystemet

Direktiv 1979:34

SOU 1956:55, Skyddslag
SOU 1986:13- 15, Påföljd för brott
SOU 1993:35, Reaktionen på ungdomsbrott
SOU 1995:91

JuU 1989/90:2

BRÅ- rapport 1977:7, Nytt straffsystem idéer och förslag
BRÅ-rapport 1995:2, Rattfylleribrottets historia
BRÅ- rapport 1998:7, Rattfylleri, en utvärdering av 1994 års reform av trafiknykterhetslagstiftningen
BRÅ- rapport 2001:16, Kriminalstatistik
BRÅ 2001, Brottsutvecklingen i Sverige 1998- 2000

NJA II 1943
NJA II 1993
NJA II 1998

Böcker

Aubert, *Likhet og rett*, Oslo, 1964

Fitger, Peter, *Kommentar till Rättegångsbalken del II*, Stockholm 1998

Heuman, Lars, *Rättshjälp och pilotfall*, Skrifter utgivna av juridiska föreningen i Lund, nr 48, 1982

Hoflund, Olle, *Trafikbrottslagen*, 4:e upplagan, Stockholm 1990

Hoflund, Olle, *Straff och andra reaktioner på brott*, 4:e upplagan, Stockholm 1995

Holmberg, Carl; Leijonhufvud, Madeleine och Wennberg, Suzanne, *Brottsbalken- en kommentar, del II*, 7:e upplagan, Stockholm 1998

Häthén, Christian, *Straffrättsvetenskap och kriminalpolitik*, Lund 1990

Jareborg, Nils, *Straffideologiska fragment*, Uppsala 1992

Jareborg, Nils och Zila Josef, *Straffrättens påföljdlära*, Stockholm 2000

Klette, Hans, *Likheten inför lagen och tingsrätternas påföljdsval vid grovt rattfylleri 1979- 1982*, Stockholm 1984

Nelson, Alvar, *Kriminalpolitik och ingripanden vid brott*, Göteborg, 1988

Sterzel, Georg, *Studier rörande påföljdspraxis mm*, 2:a upplagan, Stockholm 2001

Zila, Josef, *Specialstraffrätten- en introduktion*, 2:a upplagan, Stockholm 1999

Zila, Josef, *Det straffrättsliga påföljdssystemet*, 2:a upplagan, Stockholm 1999

Artiklar

Asp, Petter och von Hirsch, Andrew. *Straffvärde* SvJT 1999

Borgeke, Martin, *Brottets art- några tankar kring en svårgripbar företeelse*, SvJT 1999

Borgeke, Martin och Reimer, Stefan, *Påföljdsbestämningen i ett differentierat påföljdssystem- en replik*, SvJT 1999

Hedenius, Ingemar, *Tiden*, 1981

Holmqvist, Lena, *Billighetshänsyn*, SvJT 1999

Jareborg, Nils, *Straffens syften och berättigande*, TfR 1985, s. 2-9

Jareborg, Nils, *Påföljdsbestämningens struktur*, SvJT 1992

Klette, Hans, *Likheten inför lagen och tingsrätternas påföljdsval vid grovt rattfylleri*, Motorföraren nr. 3 maj 2001

Sitte, Catharina, *Straffvärdebegreppet- sett utifrån ett
behandlingsideologiskt och ett nyklassiskt perspektiv*, JT 1994- 95

Stenborre, Eva, *Brottets straffvärde*, JT 1999- 2000

Victor, Dag, *Påföljdsbestämningen i ett differentierat påföljdssystem*, SvJT
1999

Von Hirsch, Andrew och Påle, Karin, *Artbrott*, SvJT 1999

Svensk Juristidning 1974 rf s 24

Övrigt

Agge, Maria; Folkesson, Christer och Sjöström, Lars Olov, *Vem bryr sig? -
rattfylleriets omfattning och konsekvenser. En rapport om rattfylleribrott
och straffpåföljder i Sverige 1996-2000*, Motorförarnas Helnykteristförbund
2002

Svenska Dagbladet den 20 februari 2002, *Kvinnor får lägre straff för
rattfylla*

Svenska Dagbladet den 21 februari 2002, *Färre får fängelse för rattfylla*

Svenska Dagbladet den 16 mars 2002, *Polis dömer ut fotbojor för
rattfyllerister*

Svenska Dagbladet den 8 augusti 2002, *Domstolar uppmuntrar rattfylla*

Rättsfall

NJA 1956 s. 56

NJA 1976 s 334

NJA 1981 s. 308

NJA 1984 s 787

NJA 1985 s 694

NJA 1988 s 37

NJA 1991 s. 77 I och II

NJA 1991 s. 444

NJA 1991 s. 471

NJA 1991 s. 558

NJA 1992 s. 590

NJA 1994 s. 153

NJA 1994 s. 468

NJA 1995 s. 232

NJA 1996 s. 757
NJÄ 1997 s. 781
NJÄ 1999 s. 9
NJÄ 1999 s 227
NJÄ 1999 s 561
NJÄ 2000 s. 17 I och II

RH 1994:58
RH 1996:19
RH 1999:118
Hovrätten över Skåne och Blekinge 1997-09-30 DB 5167